

O *DICCIONARIO GALLEGO-CASTELLANO* de PORTO REY

Mº XESÚS BUGARÍN LÓPEZ
BEGOÑA GONZÁLEZ REI
Universidade de Santiago de Compostela

1. *Introducción*

O *Diccionario gallego-castellano* (1900) de Porto Rey é un produto do seu tempo. A situación de dominación do idioma, durante moitos séculos en condicións de inferioridade con respecto ó castelán, motivara a súa exclusión da lingua escrita. Durante a segunda metade do século XIX a maior parte dos esforzos realizados a prol do galego concentráronse na súa recuperación pública e literaria, pero foron moi poucos os estudos filolóxicos. Desde Sarmiento os avances neste sentido incrementáronse en cantidade pero en poucas ocasións en calidade. Este feito reflíctese claramente nos dicionarios galegos deste período, que van incorporando dunha maneira pouco crítica tódalas contribucións anteriores. Deste xeito, ó igual ca Rodríguez recolle gran parte do léxico de Sarmiento, ou Cuveiro “plaxia” a Rodríguez, Porto reproduce nun grao moi alto, ás veces mesmo literalmente, o dicionario de Cuveiro. A ausencia dun modelo normativo maniféstase na pouca uniformidade da lingua usada na literatura e nos dicionarios anteriores. Nesta situación lingüística tan caótica, a carencia dunha formación filolóxica sólida dos lexicógrafos contribúe a que os erros contidos nun dicionario se propaguen con facilidade e acriticamente ós outros. O dicionario de Porto Rey non pretende ser máis ca unha recompilación en senso amplo do léxico galego, e en ningún momento se percibe unha vontade de proceder a unha selección léxica que contribúa á formación dun estándar léxico do idioma. Esta recollida faise máis a partir de textos escritos e obras lexicográficas anteriores ca directamente da fala do pobo, o que de ningún modo significa que non haxa un número considerable de voces recollidas directamente da fala. Ademais, non podemos esquecer que a lingua oral do momento era a fonte directa dos autores contemporáneos, xa que o galego aínda non acadara un status firme de lingua literaria nin contaba cunha norma escrita canonizada. Isto explica que Porto Rey lles dea cabida ós vulgarismos e ás vacilacións e deformacións propias da fala, e a variantes dialectais, non só no plano léxico, senón tamén de tipo morfolóxico e fonético.

Por outra banda, o afán por inventariar tódalas manifestacións lingüísticas sen criterio selectivo, lévao a incluír tamén léxico arcaico e, por suposto, as voces literarias que tirou das súas fontes. Porto non pretende elaborar un diccionario normativo, senón descritivo, un diccionario que reflecta a riqueza léxica do galego máis cá depuración das deturpacións derivadas de tanto tempo sen cultivo.

Á parte dunha recollida do patrimonio lingüístico galego, Porto Rey reflecte outros aspectos propios da cultura galega. A súa obra está próxima do que hoxe chamariamos un diccionario enciclopédico e nel, amais de léxico común, inclúe tamén como entradas topónimos, antroponimos e outros nomes propios. Unha característica fundamental é polo tanto o seu carácter enciclopédico, que se reflecte, amais de na incorporación deste tipo de entradas, no tipo de definicións que presenta. Nelas non só proporciona información sobre o signo lingüístico, senón tamén sobre o referente, é dicir, á parte do significado das palabras, explícanse as cousas que designan e o lugar que ocupan na sociedade galega. O seu interese por abranger todo lévao a incluír unha gran cantidade de información propia dos dicionarios especializados, centrada sobre todo no ámbito da historia natural, campo ó que pertence un elevado número de entradas. Esta tendencia é común a tódolos autores desde a época de Sarmiento, e Porto hérdaa directamente de Cuveiro e Valladares.

Como se deduce do seu propio título, estamos ante un diccionario bilingüe. Durante a maior parte do século XIX o estudio do galego aborouse desde o punto de vista do castelán, e, aínda que nos últimos anos o interese dalgúns cambiou de perspectiva, no campo da lexicografía os traballos non se chegaron a liberar desta dependencia. De feito non se procedeu á elaboración dun diccionario unilingüe ata datas moi recentes. Como no de Rodríguez, Cuveiro ou Valladares, no diccionario de Porto Rey as definicións están en castelán. Pero ademais o léxico non está concibido de maneira autónoma, senón que ten sempre como referente o castelán. Así, na entrada *compór* indícase que pertence a unha cuarta conxugación “que no hay en castellano”, ou en *combusto* que se trata dun termo antigo que “en castellano se usa todavía”. Por outra banda, exclúense sistematicamente do diccionario os termos galegos comúns co castelán, óbvianse as acepcións nas que coinciden, e insítese nos aspectos nos que as dúas linguas se diferencian. Este afán de salientalo diferenciador con respecto ó castelán favorece a selección como lemas de formas dialectais minoritarias ou de deformacións coloquiais. Por exemplo, no diccionario existen as entradas *botonciño*, *botoneiro*, *abotoar* ou *abotoadura*, pero non unha coa palabra *botón*, base destes derivados. O lema que Porto selecciona para este concepto é a variante palatalizada *beton*, pois é a forma distinta da do castelán, aínda que sexa *botón* a forma máis habitual e polo tanto a que se usa nun exemplo: *a dez botons por camisa* (s.v. *á*). Esta exclusión de todo o común vai ser unha constante ó

longo do dicionario, como o foi tamén en moitos escritores da época. A causa pode estar nunha reacción ós castelanismos que inzaran as obras dos primeiros autores literarios, ou ben nun intento de demostra-la autonomía do galego para designar tódolos conceptos co léxico máis enxebre, e é produto, en calquera caso, da situación diglósica desta época.

Un dato fundamental para entender da maneira xusta este dicionario é que estamos diante dun proxecto que quedou incompleto. As diferencias entre a primeira parte, que chegou a publicarse, e as partes máis avanzadas do dicionario son moi evidentes. Os primeiros artigos están moi elaborados, teñen unha aparencia coidada e neles recórrese con frecuencia a exemplos literarios. A medida que avanzamos aumentan os lemas sen definición, e os artigos non presentan unha redacción definitiva. Moitas veces a información está incompleta, e o autor engade á marxe unha autochamada para completa-la definición posteriormente. O dicionario está ordenado alfabeticamente, e tan só hai algúns casos illados de malas colocacións alfabéticas no manuscrito, debidas unhas veces ós lóxicos despistes, e outras á inclusión de novos lemas que non estaban previstos na primeira redacción ou á confusión orixinada por lemas compostos. Este carácter provisional, de borrador, de gran parte do dicionario é a causa de moitas das incoherencias que presenta.

2. *Fontes do dicionario*

Di Porto Rey na portada do seu Dicionario: “El más completo en su clase, de los publicados hasta la fecha y redactado en vista de los de Don Francisco Javier Rodríguez, Don Juan Cuveiro Piñol y de Don Marcial Valladares Núñez y de gran número de obras de los más acreditados escritores antiguos y modernos.” Trátase polo tanto dun dicionario no que predomina o léxico procedente de fontes escritas, sobre todo de dicionarios. Non significa isto que non teñan cabida os máis diversos fenómenos propios da lingua oral, que unhas veces están tomados directamente da fala, pero outras proceden da presenza destas formas na lingua literaria ou noutros dicionarios anteriores, sobre todo no de Cuveiro. Aínda que Porto Rey confesa ó inicio da obra as súas fontes, non as reitera ó longo do dicionario. Fóra dalgúns casos nos que explicita que unha determinada información procede dalgún autor en concreto ou, máis vagamente, que ese é o significado “según algunos autores” (véxanse, por exemplo, as voces *atoción*, *Coeliobriga*), con frecuencia toma as definicións doutros sen remitir a eles. Os dicionarios cópanse os uns ós outros sen comprobacións rigorosas, e esta é a causa da transmisión de numerosos erros (cf. Pensado, 1976). Trátase dunha práctica lexicográfica habitual na época. Observemos, a modo ilustrativo, o que ocorre coa entrada *canga-*

lleira nos dicionarios de F. J. Rodríguez, Cuveiro, Valladares e Porto Rey.

Cangalleira. *Canaleja ó canal pequena colocada debaixo de la tolva (v. moega) para recibir el grano y dirixirlos al ojo de la corredera.* [Rodríguez, 1863]

Cangalleira. *Canaleja ó canal pequena colocada debaixo de la tolva para recibir el grano y dirixirlo al ojo de la corredera del molino.* [Cuveiro, 1876]

Cangalleira. *Canaleja, ó canal pequena, de madera, colocada debaixo de la tolva del molino, para recibir el grano y dirixirle al ojo de la corredera.* [Valladares, 1884]

Cangalleira f. *Canal o canaleja pequena que está situada debaixo de la tolva, y sirve para recibir el grano y dirixirlo al ojo de la corredera del molino.* [Porto, 1900]

A primeira fonte que nomea Porto é o dicionario de Rodríguez, cita obrigada por se-lo primeiro *Diccionario gallego-castellano*. Sen embargo o certo é que non sempre debeu consultar directamente este dicionario, aínda que de xeito indirecto constituíse a súa fonte por ser seguido polos lexicógrafos posteriores (Cuveiro e Valladares), principais fontes de Porto Rey. Cuveiro recolleu gran parte do léxico de Rodríguez, pero reelaborouno e prescindiu de moitos datos que non considerou pertinentes. Boa proba de que Porto non sempre empregou o dicionario de Rodríguez é que nas entradas en que Cuveiro seguiu a Rodríguez, pero eliminando algún tipo de información, como por exemplo a etimoloxía da palabra, esta información eliminada tampouco aparece en Porto, aínda que este último lle dea cabida tamén a etimoloxía noutras entradas. É máis, nos dous únicos casos nos que Porto atribúe un significado a Rodríguez, tomou o dato do dicionario de Cuveiro [ex. a) e b)], e en casos nos que a definición que dá coincide exactamente tanto coa de Rodríguez coma coa de Cuveiro, é a este último a quen cita [ex. c)]:

- a) **Amorrar** v. *Según Rodríguez, abundar.* [Porto, 1900]
Amorrar *Abundar, según Rodríguez.* [Cuveiro, 1876]
- b) **Habitahora** “*A ver que traes*”, “*al momento*”, *según Rodríguez.* [Porto, 1900]
Habitahora *Segun Rodríguez, es lo mismo que ‘á ver qué llevas ó traes’, ‘enséñamelo’, ‘veremos lo que es’, ‘al momento’, ‘ahora que hai proporción’, etc.* [Cuveiro, 1876]
- c) **Alabarda** *La punta de la caña del maíz.* [Rodríguez, 1863]
Alabarda *La punta de la caña del maíz.* [Cuveiro, 1876]
Alabarda f. *La punta de la caña del maíz, según Piñol.* [Porto, 1900]

A principal fonte de Porto Rey foi, sen dúbida, o *Diccionario gallego* de Cuveiro Piñol. Coinciden moitísimas das entradas e hai definicións do dicionario de Porto que son reproducións case exactas do de

Cuveiro¹. Correspóndense sobre todo as entradas orixinais do manuscrito e as primeiras acepcións. Nalgúns casos incluíu tamén algunha entrada do seu “Suplemento y Adiciones”, pero sen chegar a completalas coa definición (*ande, ang* *eu*). En certas ocasións, Porto remite a este autor (ó que se dirixe como Cuveiro ou Piñol indistintamente) nas propias definicións (*alabarda, alpey, asado, ate, atoción, azon, bésar, camisada, cedra, condoma, cremesni, encrecer, ensuyar, espiramento, fallador e fosqueiro*).

Condoma f. *Según Cuveiro, animal rumiante y de cuernos.*

Ensuyar v. a. *des. Comprender, según Cuveiro*

Azon m. *Ala pequena, según Piñol.*

A terceira fonte que cita é o *Diccionario gallego-castellano* de Valladares. En moitos casos, a partir da información que lle proporciona esta obra, completa o significado de entradas sacadas de Cuveiro, engadíndolles novas acepcións (ex. *cachas*).

Cachas Pómulos. - *Castillejo ó castillo roquero; especie de calabaza en que se envuelve la bilaza: por estension ó analogía se dice de toda cosa redonda, hueca y de piezas, como la cabeza, la empuñadura de un cuchillo, espada, etc. Viene de Caphis.* [Cuveiro, 1876]

Cachas *Las dos piezas del mango de la navaja. - Castillejo, ó castillo roquero, especie de calabaza en que se envuelve la bilaza. Por extensión, ó analogía, se dice de toda cosa redonda, hueca y de piezas, como la cabeza, la empuñadura de una espada, etc. - Nalgas.* [Valladares, 1884]

Cachas f. pl. *Nalgas, asentaderas, trasero. 2. Pómulos. 3. Especie de calabaza en que se envuelve la bilaza. 4. Las dos piezas de que se compone el mango de una navaja, o el puño de una espada, el mango de un cuchillo, etc. Etim. caphis.* [Porto, 1900]

Do *Diccionario* de Valladares e do “Suplemento y Adiciones” proceden case tódalas entradas non incluídas no manuscrito ata o último momento (á marxe, entre liñas...) e sen definición (*aboujar, abrollos, abrideiriño, aburarse, acadarmar, acipillarse, acrequenarse, achacia, adeféseo, afujentar, ñamadriña, ñaprenda...*). Entre estas entradas hai algunhas tan peculiares e de atribución inconfundible como *afemiña, a-ia-iai*, ou *jaind'a mona!* Nalgunhas ocasións deixa constancia da procedencia da información, engadindo á marxe (da entrada ou dunha acepción) enunciados do tipo “V. adición de Valladares”, como anotación para completar posteriormente as definicións. Exemplos deste tipo atopámoslos en palabras como *ardentía, argallada, arrebolar, arriar, arrupiar, arrupiar, arrupiar, asollar...*

¹ Porto reproduce mesmo moitos erros que Cuveiro corrixiu despois na súa “Fé de erratas”. Exemplo disto é a forma *laureoladas* por *lanceoladas* aplicada ás follas do *aleli* nesta entrada.

Porto tamén utiliza como fonte obras literarias de autores contemporáneos (Murguía, Rosalía de Castro, Lamas Carvajal, Francisco Añón, Benito Amado, Benito Losada, Victoriano Abente ou Luís Corral), tanto para buscar léxico novo como para exemplifica-lo uso das entradas. Recorre así mesmo ás cantigas populares e, con maior frecuencia, á fraseoloxía, principalmente para ilustra-los significados. Tamén coñece os textos medievais, dos que bota man tanto para recompilar léxico arcaico e dar exemplos, como para explica-lo uso antigo, como el mesmo reconece no prólogo e nalgunha ocasión no propio dicionario. Así, por exemplo, na entrada *a* comenta: “en algunos documentos antiguos la hemos encontrado frecuentemente usada, sin que podamos explicar con certeza la razón por la que se empleaba, si no era la de dar más fuerza a la palabra a que se unía”. Entre estes textos destacan os documentos notariais, como por ex. “un pergamino presentado por el monasterio de Sobrado en un pleito existente en el Archivo General de Galicia” (s.v. *a*).

Documéntase tamén nas obras dalgúns naturalistas. As entradas de botánica e zooloxía saícas basicamente de Cuveiro (ex. *aleli/aleli de Mahon/aleli marelo/aleli mariño; bubela/abubela*), pero tamén recorre ás veces ó dicionario de Valladares para completa-las definicións, e, por suposto, extrae deste algunha das entradas deste eido (*adalia, abrótnano macho*). Probablemente emprega tamén algunha das versións castelás do Dioscórides latino (a quen cita nun só caso, s.v. *belladona*), xa que engade moita información científica que non toma de ningún dicionario anterior. Outras citas como as referentes a Palau, Planellas, Gil e Martínez Servida (s.v. *aleli*) ou a Cornide (s.v. *escarapote*) non se deben a unha consulta directa das súas obras senón á reprodución das citas que dá na mesma entrada Cuveiro no seu dicionario. Sen embargo é interesante a remisión a Carlos Mendoza (s.v. *abélaira*), autor dun libro titulado *La leyenda de las plantas*, publicado na mesma época que Porto preparaba o dicionario (ca 1900), que, segundo o seu propio subtítulo, trata dos *Mitos, tradiciones, creencias y teorías relativos á los vegetales*, e do que Porto puido extraer información complementaria á científica, como claramente fixo na entrada *abélaira*.

A fonte básica dos termos xeográficos é o *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (1845) de P. Madoz. De aquí extrae topónimos galegos (e ocasionalmente algún da xeografía española) e de xeografía antiga, e reproduce mesmo o formato de presentación do lema. En ocasións, a partir dos datos enciclopédicos que lle proporciona esta obra crea novas entradas xeográficas e reelabora a información para introducir apuntamentos históricos. Por exemplo, a partir dos datos proporcionados por Madoz sobre a historia civil de *Denia*, Porto redacta as entradas *Diánium*, identificada como do campo da xeografía, e *Diano*, como entrada con contido histórico.

Diánium *Geog.* Nombre que los romanos daban a un cabo de la España tarraconense, próximo a la ciudad de Denio, hoy conocido por cabo de San Martín.

Diano *m. Hist.* Llamaban así los romanos al lugar en que Diana tenía templo, obelisco o estatua, y, por lo tanto, lugar consagrado a esta diosa.
2. Geog. Antiguo nombre de Denia.

Porto manexa tamén material xornalístico, do que pensamos que tira parte da información biográfica que inclúe no Dicionario, xa que entre os seus papeis se atoparon numerosos recortes de prensa do apartado de “Efemérides gallegas” do *Faro de Vigo* e da *Revista Ilustrada*². Moitas destas biografías de personaxes famosos recompiladas non chegaron a incorporalas no Dicionario, pero pode que esta fose unha das súas tarefas pendentes para completa-lo contido da obra.

3. Entradas

O dicionario de Porto é o máis ambicioso de tódolos publicados ata ese momento en canto ó número de entradas. Contén preto de 15.000 lemas, a pesar de que carece de varias letras³. Dise na propia portada do Dicionario: “Contiene infinidad de voces desusadas, tomadas de un sin-número de documentos antiguos, gran cantidad de etimologías, modismos, refranes, historiografías, nombres de plantas, animales y el de casi todas las feligresías y aldeas de la región”. Non se trata, pois, dun dicionario selectivo, senón que a intención de Porto é recolle-lo maior número de palabras e dar delas toda a información posible. Ten un marcado carácter enciclopédico, que se reflicte na inclusión de nomes propios de lugar e de personaxes famosos, e de léxico especializado, particularmente amplo no caso da flora e da fauna. Trátase tamén dun dicionario pan-crónico, xa que non ten só léxico moderno senón que recolle unha gran cantidade de vocabulario arcaico. Doutra banda, non é un dicionario da lingua escrita, non ofrece unha selección do léxico culto e supradialectal, senón que nel hai unha grande influencia da lingua oral que se manifesta na recollida de variantes dialectais e populares, xiros e frases feitas, expresións populares, onomatopeas, etc. Finalmente, na selección das entradas non rexe o principio de abstracción das palabras, polo que tamén se inclúen lemas provistos de marcas gramaticais, é dicir, formas flexivas e derivativas e tempos conxugados do verbo. Esta escasa uniformidade léxica leva a un número moi alto de entradas.

As variantes dunha mesma palabra (ortográficas, fonéticas, morfolóxicas, diacrónicas...) dan lugar á proliferación de lemas diversos que se

² *Revista Ilustrada. Publicación científica, financiera é industrial*, Madrid, 1896.

³ Estimamos que debe faltar aproximadamente un tercio da obra.

remiten entre si. Pero, en ocasións, varios lemas encabezan o mesmo artigo separados por unha conxunción disxuntiva (*acarón o á carón, acanchaperna o á canchaperna, certanidade o certanedá, cochilada o cochillada, fumaçgo o fumaçga...*). Un aspecto salientable da obra de Porto Rey é a proliferación de sinapses: o autor non segue o criterio máis usual da unidade gráfica na selección dos lemas. Por iso forman entrada as palabras de máis dun compoñente (*aceixa ratos, abróitano macho, arco da vella...*), as locucións adverbiais (*a escuras, á montons...*), as siglas (*Xpo, A.U.C.*), as frases feitas (*arrecuar o zapato, andar po l'oficio, andar consigo, andar pô la eirexa, andas é volandas...*) e outras expresións (*jaind'a monal, ei da pu@a...*). Tamén é habitual atopar algunhas destas fórmulas de varias palabras escritas como se fosen unha soa (*afemiña, comamin, comati, conodevella, cincoenrama*). Son moi comúns as entradas complexas nas denominacións de plantas (*acacia falsa, alamo branco, albaca silvestre, aleli mariño, amores d'hortelán, asa de cántaro, avêa louca, barba cabruna, barrilla borde, bolas de neve, botón d'ouro, balsa do pastorê, cabaceira de orças, cardencha silvestre...*) e animais (*abêlla maestra, abrota afaixada, becerro mariño, bode seixo, cabalo d'o demo, cabalo mariño, cadela de frade...*). Tamén abundan nos nomes de personaxes (*Aranalde y Gosvidete, Croix y Vidal...*) e sobre todo de lugares (*Agas Mestas, Ang@eles de Boente, Iria Flavia, Fo@o Corbelle...*). Pero non se segue sempre o mesmo criterio á hora de decidir se unha palabra e os seus complementos forman unha entrada autónoma ou ben son parte da microestrutura da palabra chave. Así, por exemplo, o modismo *axexar á papuda* inclúese baixo a entrada *axexar*, como unha das súas acepcións, mentres que *arrecuar o zapato* forma parte da macroestrutura do dicionario ó mesmo nivel có lema *arrecuar*. Aínda hai outra opción, que é seleccionar como lema unha palabra do modismo e adxuntarlle os complementos entre parénteses, creando unha entrada simple pero independente das outras acepcións do lema; este é o xeito de presentación de *cabaliño (ir ó)*. Esta asistematicidade dáse na organización de tódalas clases de nomes complexos, pero chama a atención especialmente no caso dos nomes propios. Por outra banda, cando o nome dun personaxe coincide co dun lugar, ás veces trátaos nunha mesma entrada (así, o capitán de fragata *Pedro Agar* e a freguesía *Santa Maria de Agar* forman parte do mesmo artigo, baixo o lema *Agar*), pero noutros casos sepáraos en entradas diferentes (é o caso de *Juan de Betanzos* e a vila coruñesa *Betanzos*). A distribución dos nomes de lugar tamén varía. Mentres que *Campo de Becerros* é unha das acepcións de *campo*, *Chao de Castro* é independente da entrada *chao*, baixo a que si se inclúe por exemplo a definición biográfica de *Eduardo Chao*; mentres que *San Esteban de Castrelo do Miño* aparece baixo a entrada simple *castrelo*, *San Salvador de Chao d'as donas* está baixo a entrada complexa *Chao d'as donas*, etc. Ás veces incluso describe varios lugares na mesma acepción (s.v. *Eire, Entines, Francos, Grou...*). Outras variantes na disposición

gráfica dos nomes de lugar (por exemplo, a súa enumeración entre parénteses) reproducen na maioría dos casos a propia presentación que fai no seu dicionario xeográfico P. Madoz, fonte principal de Porto non referente á toponimia.

3.1. Variantes gráficas

A situación sociolingüística do galego, lingua ágrafa durante moito tempo, impedira a canonización dunha norma escrita. Esta ausencia de normativización leva a que os autores que no tempo de Porto Rey escriben en galego, empregasen criterios diversos á hora de representalos da lingua, especialmente aqueles que non existían no castelán. Na adopción duns criterios ou doutros influíron sen dúbida os coñecementos lingüísticos que posuía cada un, e a escolarización en castelán pola que todos pasaran. A necesidade dunha norma escrita para o galego xa fora expresada por varios autores, pero as posturas concretas sobre a ortografía axeitada foron varias e mesmo deron lugar a polémicas, como a que xurdiu a finais do século XIX sobre a representación da fricativa prepalatal xorda. Porto non toma partido neste intento de unificación gráfica, senón que xeralmente recolle as diversas representacións dun son que empregan distintos autores. Así, no dicionario constitúen entradas autónomas variantes gráficas como *acólá/acólá,alconbe/alconve, c'a/c-a...*

Para a representación do fonema /b/, Porto usa as dúas grafías consagradas pola tradición escrita castelá, o e o <v>. Sen embargo, non hai un intento de sistematizalo seu uso, senón que reflicte a inestabilidade da época. Non se decanta polo criterio etimolóxico que xa propuxera Sarmiento, e así, por exemplo, recolle a forma *abó* (<AVUS), cun antietimolóxico por imitación do castelán, por se-la documentada pola maioría dos autores. Só ocasionalmente usa estas grafías con valor diacrítico (*abalar/avalar...*). Así, en moitos casos desdobra a mesma palabra coas dúas grafías (*ababo/abavo; abafar/avafar; aceviche/acibèche; carballo/carvallo, berce/verse, ceiba/ceiva, barolo/varolo; costribo/costrivo; belida/velida; silbido/silvido; Ribadavia/Rivadavia, Villalba/Villalva...*). Isto non lle impide por veces opinar sobre a ortografía das palabras, mesmo dunha maneira equivocada e pintoresca como a que se pode ver na entrada *avalar*.

Avalar v. *Moverse, temblar la tierra, conmoverse a causa de algún terremoto.*

2. *Algunos autores, que no saben mucha ortografía, sustituyen este verbo por el abalar, que significa "mecer, balancear o acunar, etc."*

A representación do fonema fricativo prepalatal xordo é unha das máis inestables durante o século XIX. Por unha banda, o fonema /j/ non existía en castelán, referencia ortográfica fundamental da época. Os lexicógrafos de finais do XIX, conscientes deste feito, senten a necesidade de

explica-la súa pronuncia. Así, ó igual que fixeran antes Valladares ou Cuveiro, explica Porto nas “Advertencias” previas ó dicionario: “La letra **x**, se pronuncia en todos los casos como la **ch** francesa o como la **x** catalana, y lo mismo las letras **g** y **j** cuando llevan acento circunflejo (^)”.⁴ Por outra banda, a perda da oposición fonolóxica entre as fricativas prepalatal xorda /ʃ/ e a sonora /ʒ/ xa desde había séculos, provoca a inestabilidade na utilización das grafías etimolóxicas <g>, <j> e <x>. Algúns autores (o cura de Fruime, o Tío Marcos da Portela, Saco y Arce) decantáronse por unha única grafía <x>, pero durante moito tempo a maioría deles, debido sobre todo á influencia de Sarmiento, mantiveron a oposición das tres grafías, aínda que cada vez con menos acerto. A preocupación por establecer unhas regras para a representación deste son foi a causa da polémica que xurdiu en 1888, na que participaron lexicógrafos como Valladares. A publicación do dicionario de Porto é posterior a esta polémica (aínda que posiblemente a súa redacción non), pero Porto non comparte este interese pola sistematicidade, senón que se limita a facer un inventario de tódalas variantes ortográficas empregadas polos autores e lexicógrafos anteriores. Reflicte a inestabilidade gráfica, que dá lugar a varios lemas para a mesma palabra (*xente/gente, xerga/erga, gorxa/gora...*), ó igual que facía Cuveiro, e emprega a grafía <x> non só nos casos nos que o <g> ou o <j> non aparecen no étimo ou no equivalente castelán (como en liñas xerais fan Pintos no seu glosario e Valladares no seu dicionario, respectivamente), senón tamén noutros casos. Xoga polo tanto coas tres grafías tradicionais pero sen precisión etimolóxica e sen sistematicidade na colocación do circunflexo. Non obstante, a orixe etimolóxica das grafías <⊗> e <g̃> reflíctese na súa distribución parcial fronte a <x> que aparece en calquera contexto:

<⊗> seguido de calquera vocal: *⊗ilgueiro, ⊗uvenco, ⊗arrete*
 <x> seguido de calquera vocal: *xato, xerga, xibia, xoya, xuntoira*
 <g̃> seguido de <a, e, i> (sobre todo <e, i>): *gag̃ate, gorg̃a, g̃erno, g̃eito, g̃iar, g̃igante*

O fonema fricativo interdental xordo /θ/ represéntase maioritariamente coa grafía <c> ante *e, i*, e <z> ante *a, o, u*. Pero tamén se rexistran bastantes termos nos que este son se representa con <z> ante as vocais palatais. Así temos *azenoria, azite, arzibispo, acibeche*, fronte a *azeba-che*, ou *boceiro* fronte a *andaluzeiro...*, e mesmo formas dobres homófonas como *berce* e *berze*.

⁴ Na entrada *x* reproduce as palabras de Cuveiro, cando di que “La pronunciación de esta letra en todos los casos igual a la **j** francesa o la **x** catalana”. Aquí identifica a pronuncia do <x> coa pronuncia do <j> francés, aínda que nas “Advertencias” a identificara co <ch> francés. Non é polo tanto consciente da pronuncia sonora deste <j> en francés.

A representación da consoante nasal velar en posición medial intervocálica era aínda a finais do século XIX un problema ortográfico non resolto de xeito unánime. A solución máis empregada fora a do dígrafo <nh>, que se documenta na maioría dos autores. Porto recolle esta solución e a súa variante cun trazo entre as letras que representa a separación silábica, é dicir, marca o /ŋ/ como consoante implosiva (*unba, algunba, algunbo, degunba* pero tamén *un-ba e con-ba*).

A vacilación ortográfica no dicionario de Porto reflíctese tamén no uso do <h> mudo (*erba/herba, inchir/bencher, ispir/bispir...*). Igual ca outras grafías, o uso do <h> non é sistemático aínda a finais do século XIX, e Porto límitase a recolle-las palabras documentadas, que frecuentemente presentan unha forma antietimolóxica.

Con respecto á grafía <y> Porto emprégaa en distintos contextos. É a grafía maioritaria para representa-la semiconsoante palatal en posición final de palabra (*aday, asy, boy, fay, hay, grey, vay, Aldrey, Bermuy, Aso-rey...*) aínda que se rexistran casos moi puntuais co <i> latino nesta posición (*cai, frai...*), sobre todo en topónimos (*Aspai, Candai, Fanoi, Ferroi*) e exemplos (*o conto vai n'o amaño, quero a meu pai*). Nos ditongos decrecentes en posición medial de palabra, a semiconsoante represéntase na maioría dos casos coa grafía <i>, aínda que se recollen tamén casos concretos con <y> e ás veces mesmo conviven as dúas posibilidades (*abay-xado/abaixado...*). En posición intervocálica a grafía case única é <y> (*moyo, abrayar, xoya, baya, ayere, aboyar, arrayar, croyo, gayola, layarse, acreyo, aglayo, albayaca...*), aínda que hai algún caso coa grafía <i>. A maioría dos casos en que aparece <i> nesta posición trátase de voces medievais nas que o <i> representa o son fricativo prepalatal sonoro (véxase, por exemplo, *amoiado, ienoio*, etc.).

En canto á acentuación, Porto emprega tres tipos de acentos gráficos (agudo, grave e circunflexo) que, á parte de indicadores de tonicidade, funcionan como marca do timbre das vocais medias. El mesmo di nas “Advertencias”: “Las vocales cuyo acento sea de izquierda a derecha (´) son abiertas. Las letras ê, ô con acento circunflejo son cerradas”. Emprega polo tanto o til tamén como diacrítico (*bolo/bôlô, ferve/fêrvê, abô/abò, fora/fôra...*). Por iso non só aparece sobre as vocais tónicas, senón en ocasións tamén sobre as átonas. Sen embargo, non usa a acentuación dun xeito constante. Esquécese do til de intensidade en numerosas ocasións, repite a mesma palabra con acentuacións gráficas diferentes (*cativaxón/cativaxon, xabega/xábega, acolá/acôlà*), e non marca o timbre das vocais con sistematicidade (así, por exemplo, acentúa *nève* ou *dêmo* pero non *vello*). A acentuación das palabras, fóra dos naturais despistes, reflicte a da fonte da que tomou o termo.

Finalmente, no dicionario úsanse tamén apóstrofos e trazos. Os trazos separan os dous compoñentes das palabras compostas (*galo-crista, fouce-gata, bôlô-ardo, aguza-nève...*) ou as sílabas dalgunhas expresións

(*a-ia-iai, cas-qui-to...*). Serven tamén para separar-la segunda forma do artigo na contracción *po-l'o* e nos verbos (*ri-l'as cachas, face-l'a añagota, bota-l'as augas...*) e para marca-lo carácter implosivo do /ŋ/ (*un-ba, con-ba...*). As contraccións vocálicas dos diversos tipos representáanse xeralmente por medio dun apóstrofo (*com'a, co'el, co'ela, co'eles, c'un, com'el, d'o, n'o, c'a, par'os, morreull'aboa, ¡que m'aforquen! ...*) pero, como di o propio autor na entrada *c'a* para sinala-la variante gráfica *c-a*, “en vez de la comita que separa a las dos letras, puede también hacer su oficio un guión” (*n-a, d-a, po-l'o, d-acâ*). Ás veces mesmo non se marca a crase (*dô, desta, dalgo, dalí, das, dél, esoutro...*) e outras simplemente déixase un espazo (*po l'o, vô lô...*). Unha mesma palabra pode representarse tamén con todas estas variantes gráficas (*ca/c'a/c-a, dá/d'a/d-a, dacá/d'acá, dôs/d'os...*). Porto, polo tanto, non se decanta por unha solución concreta para a representación das contraccións, outro dos aspectos ortográficos nos que reinaba maior confusión na época.

A recompilación de todas estas variantes que se dan na representación gráfica da lingua ten como consecuencia inmediata o aumento do número de artigos do dicionario.

3.2. Variantes morfolóxicas

No dicionario non se recollen só as formas non marcadas das palabras, senón tamén as súas variantes, e por veces as súas posibles combinacións morfolóxicas. Estas variantes gramaticais poden aparecer como entradas independentes. No tocante ó nome e ó adxectivo teñen cabida algunhas das súas variantes flexivas e derivativas, é dicir, plurais e algúns femininos, diminutivos e aumentativos, e adxectivos en grao superlativo. No caso do verbo, poden aparecer á parte do infinitivo, outras formas nominais e tempos conxugados.

3.2.1. Variantes flexivas

O frecuente nos dicionarios é que os termos con dobre xénero, sempre e cando manteñan unha correspondencia semántica, é dicir, sempre que se refiran á mesma realidade, teñan unha única entrada. Así acontece en xeral no dicionario de Porto, no cal os nomes femininos só aparecen como entrada independente cando non son comúns tódalas súas acepcións co do correspondente masculino (*barqueiro/barqueira, carceleiro/carceira, caseiro/caseira*) ou cando hai algunha irregularidade na formación do feminino (*abadê/abadesa*).

Carceira f. La mujer del alcaide o **carceiro**.

Carceiro m. Carcelero. El que tiene cuidado de los presos. 2. Alcaide.

Hai ocasións nas que a marca de plural non lle engade ó singular simplemente o compoñente de “pluralidade”, senón que dá lugar a un significado distinto ó da forma en singular (total ou parcialmente). Pero no diccionario de Porto non se inclúen simplemente estes plurais lexicalizados, senón que hai entradas nas que o plural é unha simple variación flexiva da forma singular. A razón principal é a reprodución indiscriminada da maioría das entradas do diccionario de Cuveiro. Porto é consciente da identidade de significado coa forma singular, pero comparte con Cuveiro o interese por mostra-las diferentes variantes dialectais na formación do plural (*camarons/camaros, cans/cas*). Noutros casos aparece o plural e non o singular porque este coincide na forma co castelán, e o plural en galego fórmase de distinto xeito e ten un significado diferente (*cañons*).

Cañón Geog. (**San Lorenzo**) Feligresía en la provincia y a 18 kilómetros de Orense, en el partido judicial de Celanova.

Cañons m. pl. En Compostela, **rillotes**, **pillos**, **rapazotes**.

3.2.2. Variantes derivativas

No diccionario abundan os aumentativos e sobre todo os diminutivos. Nalgúns casos trátase de formas lexicalizadas, como *abéllón* ou *caixón*, de xeito que sobre elas se forman outros diminutivos e aumentativos (*caixonciño, caixonazo*). Pero na maioría dos casos os sufixos só modifican o termo base nun aspecto, o tamaño (*barreñonciño, barreñonazo*). Cómpre sinalar, non obstante, que os diminutivos na lingua galega teñen un importante compoñente afectivo, e Porto pono de manifesto, xa que á parte do cualificativo de ‘pequeno’, engádelles habitualmente o de ‘agradable’ nas súas definicións. Este matiz afectivo é o que permite a derivación de formas invariables como os adverbios (*acaronciño*) ou a sufixación dos adxectivos (*caladiño*). A súa forte presenza na lingua falada é en última instancia a razón da incorporación ó diccionario.

A representación habitual do adxectivo nos dicionarios é no grao positivo. Sen embargo neste son moi frecuentes tamén os adxectivos en grao superlativo (*caladísimo, compridísimo, crarísimo*...). Por veces o adxectivo base dos adverbios en -mente está en grao superlativo (*compridísimamente, dereitísimamente, descamiñadísimamente*...).

3.2.3. *Tempos do verbo*

O infinitivo é a forma do verbo que máis se semella a un nome, e polo tanto é a que se escolle tradicionalmente nos dicionarios como lema para representar todo o paradigma, tódalas posibles combinacións morfolóxicas. Neste dicionario non sempre se engloban tódalas formas conxugadas baixo o infinitivo, e tampouco se segue un criterio único na elección do lema cando o infinitivo pode presenta-la forma reflexiva. Hai algúns casos nos que a forma reflexiva do verbo é a única que se recolle (*espiollarse, endendarse...*). Cando o infinitivo ten tanto a forma activa como reflexiva, ás veces esta última inclúese na macroestrutura do dicionario como entrada independente (*atopar-atoparse, chifrar-chifrase, deter-deterse, encoller-encollerse, folgar-folgarse, gabar-gabarse...*). Outras, selecciónase como entrada só o infinitivo na forma simple e sepáranse as acepcións en función do modo do verbo (*afincar, deperder, desenfaiar, guindar...*). Hai ocasións nas que nin sequera se separan estes usos sintácticos en acepcións diferentes e simplemente se adxunta unha información adicional que indica que o verbo se pode usar opcional ou preferentemente como reflexivo (*abandar, avézar, eibar, enfurriñar, venenar, vingar...*). Esta variación na organización non está relacionada co cambio de significado da forma reflexiva ou pronominal do verbo.

Á parte do infinitivo, neste dicionario teñen cabida tamén algunhas outras formas nominais do verbo, e así os participios non só constitúen entrada cando teñen un uso adxectivo que os condiciona semanticamente, senón que se recollen de maneira sistemática. Tamén hai numerosos xerundios, que se definen coa indicación do tempo do verbo e o equivalente castelán.

En ocasións mesmo introduce como entradas formas conxugadas do verbo, que define, iso si, remitindo ó infinitivo (galego ou castelán). A selección destes verbos conxugados semella aleatoria. Isto evidénciase na colocación do refrán “ó que afôra bota fora” baixo a entrada *afôrar*. Neste caso o propio autor non ten presente que pouco antes incluíra unha entrada coa forma conxugada *afôra*.

Afôra 3ª pers. de pl. del pres. de ind. del v. *afôrar*.

Afôrar v. Tomar o dar a foro alguna heredad o terreno. **2.** Pesar o medir las mercancías para pagar los derechos. **3.** ant. Indagar, buscar antecedentes.
Ó que afôra bota fora. Equivale a decir que el que da una heredad a foro, es como si la vendiese o regalase, puesto que sólo le queda el dominio sobre ella.

Unhas veces estas formas da conxugación son formalmente idénticas a outras palabras de distinta categoría, e Porto dá a información verbal nunha das acepcións da entrada (*baralla, ceiba, dea, é, garda, vide, val...*). Outras veces trátase de formas exclusivamente verbais (*afôra, cala,*

cobre, din, xogo...). Hai formas arcaicas (*acoiga, disseren, vaa, vala...*), formas pertencentes a paradigmas irregulares (sobre todo dos verbos *facere, ser, vir*), outras co pronome enclítico (*farme, deúvola [sic], filleo, funme*), etc. Porto recolle tamén variantes dialectais, morfolóxicas ou fonéticas: pretéritos do tipo *certano, colleno, chimpano, dixeno, fono*, ou imperfectos como *iña*, e nalgúnhas ocasións atopamos variantes como *vide/vinde, valéu/valiu, ia/iña, fuches/fuche/fôche, fis/fiz, fa/fay, é/ye*. Tamén pon de manifesto de xeito gráfico a diferente calidade vocálica dalgúnhas formas verbais pertencentes a tempos distintos, como o presente e o imperativo (*ferve/fêrvê, ven/vén*). As definicións das formas conxugadas non atenden ó contido, senón que achegan información exclusivamente gramatical. Case sempre dan o tempo equivalente en castelán e, en ocasións, remiten a outra variante. Porto, unha vez máis, non é exhaustivo. Ás veces proporciona o modo, tempo e persoa do verbo, outras non indica máis ca que se trata dunha forma conxugada, e outras limitáase a da-la base, é dicir, o infinitivo.

4. O tratamento da zooloxía e da botánica

Ó igual cá maioría dos dicionarios galegos precedentes, desde Sarmiento ata Valladares, o de Porto Rey caracterízase por incluír un gran número de termos de botánica e zooloxía. Coas correspondentes remisións⁵ hai un total de 481 entradas pertencentes ó eido da historia natural (369 de *Bot.* e 112 de *Zool.*), que constitúen un 3% do total. As definicións son xeralmente moi longas (*andoriña, becafigo, almendreiro, belladona*), aínda que a medida que avanza o dicionario están menos elaboradas e incrementáanse as entradas sen definición, cunha simple abreviatura que indica o campo temático. Moitos dos datos que proporcionan as definicións son de carácter científico, máis propios dun manual ou dicionario especializado ca dun de léxico xeral. Así, a descrición física das plantas e animais faise moi polo miúdo, e inclúese a súa denominación científica, o xénero ou familia, a procedencia e o hábitat natural, os costumes, etc. Incorpora ademais outro tipo de información de tipo antropolóxico (supersticións populares, usos culinarios e medicinais, datos anecdóticos, etc.).

Ababa *f. Bot.* Amapola. Planta que nace e muere en el año. Tiene sus flores generalmente compuestas de cuatro pétalos, las que nacen en las sumidades de los tallos, y son de color rojo encendido. La cápsula es más pequeña que la de la adormidera, pero muy parecida a ésta, guar-

⁵ En certos casos neste tipo de entradas non se indica o campo do saber ó que pertencen, ben por esquecemento do autor, ou ben por pertenceren ó léxico común.

dando en su interior una semilla negruzca. Crece espontáneamente en casi toda Galicia. Los pétalos de su flor son emolientes y anodinos.

Acacia falsa *Bot. (Robina pseudo acácia)* Árbol de la subtribu galágeas, familia de las leguminosas, de hojas compuestas, pinadas, hojuelas aovadas, de las que salen unas espinas formando tres cada una; ramas mimbreadas; las flores blancas dispuestas en racimos colgantes y fruto en forma de vaina. Procede de la América Septentrional y es muy cultivada en los paseos públicos.

Berberecho *m. Zool. (Cardium edule)* Marisco bivalvo, más redondo que la almeja y casi esférico, de color negro unas veces y otras blanco, según viva en el fango o en la playa de arena; su concha tiene estriaciones profundas. Es de una importancia suma y los pobres de los puertos de mar en que este marisco abunda, no pasan hambre jamás, porque su comida cruda es muy rica y cuando no se tiene qué comer, se va a la playa, se escarba la arena un poco, y ya hay alimento para todo el día. Podríamos decir de este marisco, que es la cocina económica de los pobres marineros gallegos. **Berbericho, berbiricho, bébiricho.**

Arnau *m. Zool. (Lagarto)* Lagarto de grandes dimensiones, azulado y negro por el lomo y amarillo por el vientre, garganta y patas. Los niños, para matarlos, dicen junto al agujero en que saben que los hay: “*Lagarto arnau, sale d’o teu buracau*” y lo repiten muchas veces hasta que sale.

5. Os nomes propios, topónimos e antropónimos

Os nomes propios son entradas características dos dicionarios enciclopédicos, e os dicionarios estrictamente lingüísticos descártanos sistemáticamente. Sen embargo, o dicionario de Porto é, como xa dixemos, un dicionario híbrido, xa que ó lado da información referente ó signo propiamente dito incorpora información do mundo. De aí que inclúa entradas que remiten a un obxecto específico, como os nomes propios de persoa e lugares, e non a unha clase de obxectos. O criterio de selección dos nomes propios é facilmente identificable, xa que todos eles se insiren nun sistema cultural moi determinado, o galego.

5.1. Xeografía

A inclusión de nomes propios xeográficos dun xeito sistemático constitúe unha das novidades máis grandes do Dicionario de Porto. Xa Rodríguez incluíra no seu Dicionario algúns topónimos (*Arnois, Balderiz, Fisterra, Montecelo, Ribeiro...*), pero a maioría deles non chegaron á versión impresa, suprimidos ou convertidos en nomes comúns polo editor A. de la Iglesia. Posteriormente Cuveiro e Valladares non lles deron entrada nos seus dicionarios.

No dicionario de Porto o número de entradas deste tipo é moi elevado, cun total de 2058 lugares rexistrados. Practicamente todos eles se

corresponden coa realidade xeográfica contemporánea ó autor e se atopan no territorio galego. Só ocasionalmente se rexistran lugares pertencentes a outros puntos da xeografía española (*Guadalaxara*). Non obstante, hai un pequeno número de entradas pertencentes á xeografía anti-ga, e, nestes casos, a localización é máis ampla.

É habitual que baixo a mesma entrada se agrupen varios topónimos. Se estes topónimos se diferencian parcialmente na súa denominación, inclúese entre parénteses o nome do patrón ou modificador que lle corresponde a cada lugar. Así, por exemplo, baixo a voz *castro* hai 30 acepcións, das cales 27 corresponden a lugares diferentes.

A estrutura das definicións das poboacións é bastante fixa. Na maior parte dos casos indícase a categoría da localidade (lugar, aldea, vila, freguesía, concello...), a provincia á que pertence, os quilómetros que a separan da capital, o seu termo municipal, o partido xudicial, ou o número dos seus habitantes (poden aparecer todos estes datos ou só algúns deles). A maior parte da información que achega o dicionario é de tipo administrativo, pero en ocasións engádense tamén datos de tipo histórico (s.v. *Viana del Bollo*), sobre as actividades económicas da zona (s.v. *Betanços*, *Corcubión*, *Fene*) ou información anecdótica (s.v. *Villagarcía*).

Adina *Geog.* Adigna. Feligresía en la provincia y a 17 km. de Pontevedra, partido judicial de Cambados, con 911 habitantes.

Viana [*Geog.*] (**del Bollo**) Villa de la provincia de Orense, cabeza del partido judicial de su nombre, situada en una colina de poca altura que se levanta cerca del río Bibey. Felipe II erigió esta villa en cabeza de marquesado, que dio a D. Pedro Pimentel, hijo del Conde de Benavente. Más tarde pasó a la casa de Medinaceli. **2.** [*Geog.*] (**San Agustín de**) Aldea en la provincia de Orense, partido judicial de Viana del Bollo. [...]

Fene *Geog.* Ayuntamiento en la provincia de la Coruña, partido judicial de Puentedeume. Produce ganado vacuno y de cerda, maíz, patatas, legumbres, pinos y mariscos. Fabricación de harinas.

Villagarcía [*Geog.*] (**Santa Eulalia de**) Villa de la provincia de Pontevedra, partido judicial de Cambados, situada en la costa oriental de la ría de Arosa. Es capital de la provincia marítima y cabeza de ayuntamiento de su nombre. Sus mejores calles son Mama, Comercio, Iglesia y Calderón. Tiene unos pequeños pero bonitos jardines, un precioso muelle para paseo, y una casa consistorial de contrucción moderna y elegante; plaza de abastos.

Á parte de nomes de localidades, inclúe no Dicionario o nome doutros lugares xeográficos, como montes (*Alvelá*, *Facho*, *Farelo*, *Faro*, *Gesteiro*, *Surita*...), ríos (*Allones*, *Arau@o*, *Arnego*, *Arnoya*, *Baruela*, *Con*, *Eo*, *Esmelle*, *Eume*, *Francelos*, *Ibias*, *Iso*, *Sares*, *Sabia*, *Ulla*, *Umia*...), rías (*Vigo*, *Arousa*, *Barés*, *Betanços*, *Corcubión*), cabos (*Fisterra*, *Diánium*),

illas (*Anzarón, San Antón, Cies, Estelas, Fidoiro, Filgueira, Gabeira...*), lagoas (*Esteiro*), etc., que tamén acompaña de descrições enciclopédicas.

Faro [...] 2. [*Geog.*] Montaña de las provincia[s] de Pontevedra y Lugo, continuación de la cordillera del Miño. Tiene bastante elevación y en su cima hay ruinas de un santuario.

Eo *Geog.* Río de la provincia de Lugo, que abunda en truchas y salmones. Desemboca en la ría de Rivadeo.

Arousa *Geog. (Ría de)* Ría situada al O de Galicia, formada por el Océano Atlántico a la desembocadura del río Ulla, y entre los términos de los partidos judiciales de Noya, Padrón y Cambados. Los pueblos que baña de más importancia son Carril, Villagarciá, y Puebla del Caramiñal.

Gabeira *Geog.* Isla próxima a la ensenada de Cariño, en la costa N de la Coruña. Es muy escarpada, y está tan cerca de la costa que no pueden ni aun pequeñas embarcaciones pasar entre ésta y aquella.

Porto dálles cabida a uns cantos nomes da xeografía antiga, tanto de localidades como doutras entidades xeográficas. Así temos como entrada antigas denominacións de Galicia (*Galecia, Celto-Galacia*), de vilas de Galicia (*Aurens, Dños pontes, Flávium Brigántum, Iria Flavia, Vicus Spacórum, Voeca...*) e de illas, cabos, ríos e montes galegos (*Casitérides, Corticata, Artabrum promontorium, Allones, Vindio...*). Pero Porto inclúe tamén nomes pertencentes a outros puntos da xeografía antiga peninsular (*Diánium, Caesarangusta, Epora, Ilerda, Ilunum, Itálica, Urbiaca, Urso, Vallislonga, Xera...*), e mesmo extrapeninsular (*Ilium*). Se no tocante á xeografía moderna as características máis sobresaíntes son a abundancia na recompilación e a precisión na localización dos lugares (agás nuns poucos casos), a introducción de nomes xeográficos antigos é menos copiosa e nalgúns casos a definición pouco precisa (*Iturisa, Uttaris, Xera...*). Xeralmente as definicións proporcionan o nome castelán moderno destes topónimos e reflicten a distribución administrativa romana. Pero amais destes datos Porto en ocasións engade notas históricas (*Casitérides, Iliberis, Ugia, Vindio*), e inclúe baixo a remisión *Geog.* pobos antigos (*Arretrebas, Iadonios*).

5.2. Antropónimos e biografías

A introducción de nomes propios é habitual nos dicionarios desta época. No de Porto unha clase de entradas é a dos antropónimos, apelidos e hipocorísticos. A categoría indícase xeralmente de xeito abreviado á dereita do lema (véx. *Caeta*), aínda que tamén é habitual atopar esta información gramatical desenvolvida de xeito perifrástico formando parte da definición (véx. *Cristiña*). Só se inclúen os nomes que en galego non coinciden co castelán, e defínense co equivalente nesta lingua. Por iso teñen cabida algúns hipocorísticos (*Xepe*) e nomes abreviados (*Bartolo*),

que constitúen formas diferenciais: non existe a entrada *Francisco*, pero si *Chuco*, *Fuco*, *Farruco* e *Fanchuco*. No caso dos apelidos, a entrada adoita ser un nome común, e o seu uso como apelido de familia restrínxese a unha das acepcións (véx. *Cabaleiro*, *Cabirta*, *Fabeiro*). Ás veces, sinálase a evolución do termo, mostrando o seu significado antigo (nome propio ou apelativo) e indicando a súa pervivencia só como apelido (*Eans*, *Gonzalez*, *Gutierrez*, *Vazquez*). O número de nomes propios é elevadísimo. Contribúe a aumenta-los lemas a recollida de distintas variantes de cada un dos nomes, que poden ser fonéticas (*Grigorio*/*Guirgorio*/*Xilgorio*, *Freilán*/*Froilán*, *Bento*/*Bieito*, *Blasco*/*Brasco*...), gráficas (*Estebo*/*Estevo*, *Xiao*/*Xiao*, *Xoan*/*Xoban*...) ou diacrónicas (*Eans*/*Ibán*/*Joans*/*Xan*...).

A inclusión de personaxes famosos no dicionario reforza o seu carácter enciclopédico, xa que baixo estas entradas a información que se proporciona ten que ver coa persoa e non coa palabra. Baixo as entradas que Porto identifica como *Biog.* inclúese toda unha serie de personaxes galegos ou con algún vínculo con Galicia. Trátase de personaxes destacados socialmente, ou que desempeñaron un papel importante dentro da comunidade cultural galega. Así, hai médicos, avogados, políticos, militares, xornalistas e escritores contemporáneos do autor, e outros personaxes históricos que foron reis, santos, aventureiros... Inclúense entre eles figuras tan relevantes como *Aureliano Aguirre*, *Francisco Añón*, *Antolín Faraldo*, *Benito Fei* @oo, *Alfonso de Fonseca*, *Diego Gelmirez*, *Inés de Castro* ou *Concepción Arenal*.

6. Fraseoloxía

O dicionario recolle material fraseolóxico, é dicir, refráns e expresións fixas ou modismos.⁶ Os refráns aparecen case todos nas primeiras letras do dicionario, na parte máis coidada, formando parte da microestructura do artigo. Son bastante escasos e case todos populares. Algúns deles aparecen xa documentados nos *Refranes o Proverbios en romance*⁷ do Comendador Hernán Núñez, de 1555 (*cuíta faz velba choutar; alá me leve Deus, onde ache d'os meus; cregos, frades, picazas é choyas dou á demotas catro xoyas*). A definición nalgúns casos proporciona a explicación do significado ou do contexto de uso, pero na maioría dos casos consiste simplemente na tradución literal ó castelán.

Abundan os modismos: *cara de abadé*, *cabeza de cholrito*, *monton fariñeiro*, *mal amañado*, *andar po l'oficio*, *comer arolas*, *axexar á papuda*, *ir ó*

⁶ Gracias a Xesús Ferro Ruibal, soubemos do manuscrito conservado na Real Academia Galega co prólogo do *Refraneiro Galego* que preparaba Fermín Bouza Brey, no que se sinala a posesión por parte deste autor do orixinal dunha colección inédita de 171 refráns de Porto Rey. Isto demostra o interese do autor pola fraseoloxía.

⁷ Cf. edición de López Navia (1992).

cabaliño, non ter agallas, andar á cordobana, ter pouca chola, estar de formigos, ser mal escorrido, ter mala fada, ¡cata que deño!, ¡dalle que dalle!, etc. Inclúense tamén neste grupo fraseoloxismos que funcionan como adverbios e que Porto caracteriza como modalidade adverbial: *á veira, por intuïto, de vero, á yurras, o desús, bó choyo, mal choyo, alá por cima, por intuïto, á gatiñas, as caladas, a desgrado...*

A organización dos fraseoloxismos non é metódica. Por unha banda os modismos poden aparecer tanto na macroestrutura do dicionario (*andas é volandas, arreunar o zapato, dentes de angazo, ri-las cachas...*), é dicir, constituíndo entrada independente, como baixo a entrada dalgúns dos seus compoñentes (*cara de abadé, carreiriña d'un cán...*). Neste caso os refráns teñen unha colocación fixa na microestrutura do artigo, sempre detrás de tódalas acepcións do lema⁸. En canto á selección da palabra clave baixo a que se presenta o fraseoloxismo, séguese na maioría dos casos un criterio gramatical (que establece unha xerarquización de categorías: substantivo, verbo, adxectivo, adverbio...): *ter bo callo* (s.v. *callo*), *faguer cachizas* (s.v. *cachizas*), *comer arolas* (s.v. *arolas*), *alá por cima* (s.v. *cima*), *mal choyo* (s.v. *choyo*). Sen embargo Porto tampouco é sistemático neste aspecto, e este criterio non se verifica en exemplos como *axexar á papuda* (s.v. *axexar*), *axudarse da ocasión* (s.v. *axudarse*), *¡cata que deño!* (s.v. *cata*). E nos casos de varios compoñentes pertencentes á categoría de substantivo, selecciona arbitrariamente a palabra significativa, pois non segue nin un criterio formal (de selección do primeiro elemento) nin alfabético, como se aprecia nos modismos *cara de abadé* (s.v. *abadé*) e *carreiriña d'un cán* (s.v. *carreiriña*). Tamén se observan vacilacións na disposición gráfica: unhas veces reproducense entre parénteses os compoñentes do fraseoloxismo, (*ir á*), (*estar á*), que non coinciden coa entrada (s.v. *cachapernas*); pero outras veces reproducese o texto íntegro (*ter bo callo* s.v. *callo*, *faguer cachizas* s.v. *cachizas*).

7. Fidelidade á fala espontánea

O dicionario de Porto tenta reproducir-la lingua falada, e polo tanto recolle as vacilacións e deturpacións características da oralidade.

7.1. Vacilacións vocálicas

As vacilacións máis frecuentes na lingua popular danse no voca-lismo átono: asimilacións, disimilacións, harmonizacións vocálicas, sínco-pes, etc. Estes fenómenos recollíanse con frecuencia na lingua escrita, de-bido ó ton popularizante dos textos. Porto inclúe no dicionario entradas

⁸ Hai algún caso no que isto non se cumpre, pero como consecuencia de adicións posteriores que alteran a orde lóxica prevista no manuscrito.

que reflicten todos estes fenómenos. Algúns son de adición vocálica, como a prótese (*alacayo, alayarse, acolada, alevantar, alaguna, asufrir, Aguadelupa, adispacio, atención...*), a epéntese (*adeprender, feyo...*), reflecendo mesmo o *i* epentético fóra de contexto sintáctico (*yalma, ye...*), ou a paragoxe (*andare, folgare, dactile...*). Moitas veces recóllense as dúas variantes (*abubela/bubela, adurmir/durmir, adeixar/deixar, alimpar/limpar, adeversión/divirtición, azenoria/zenoria; alaudare/alandar; crabuña/ carabuña, frangulla/farangulla...*).

Outros fenómenos son de redución vocálica, como a aférese (*zequia, Bastian, ña/miña, Nicolás/Colás...*) ou a moi habitual síncope (*abriguar, crabina, dêreiro/dreito, aturuxo/atruxo, véspera/vespra...*).

Finalmente abundan os lemas que representan as múltiples alteracións que se producen no vocalismo átono por harmonización, asimilación, disimilación ou palatalización (*aducado, astragar, antre, asperanza, zarrazón, endolencia, endrómena, acasión, vevir...*). Neste caso son especialmente abundantes as formas dobres (*azareña/azereña, derradeiro/derredeiro, xantar/xentar, xilgaro/xilguero, verdasca/wardasca, intención/entención, esper/espír, velida/vilida, vencemento/vincimento, vendima/vindima, hencher/inchir, adiviño/adeviño, vósté/vusté, alogar/alugar, voluntade/veluntade...*).

Ocasionalmente reflíctense tamén certas alteracións no vocalismo tónico, que teñen un carácter máis dialectal ca popular, coma por exemplo a crase do hiato <oa> en [ɔ], característica dos dialectos suroccidentais galegos, entre eles a fala arousá de Porto (*aboa/abò...*).

7.2. Vacilacións consonánticas

En canto ó consonantismo, cómpre sinalar outros fenómenos fonéticos que se poñen de manifesto nas formas recollidas no dicionario: vacilacións entre bilabiais (*estepa/esteva, Jacobe/Jacome...*), entre velares (*almástica/almástiga...*), entre dentais (*coita/coeda, vilorte/vilordo*), entre labiodentais e bilabiais (*breixa/freixa*) e entre líquidas nos grupos de consoante + líquidas (*ingrés*). Son especialmente frecuentes os casos de metáteses (*frol, Grabiél, craba, bertón/bretón, garmalleira/gramalleira...*).

7.3. Tratamento dos grupos consonánticos cultos

Nos cultismos, Porto non selecciona só as palabras que manteñen os grupos consonánticos latinos, senón que reflicte tamén as solucións propias do rexistro popular. No caso dos grupos heterosilábicos é frecuente na lingua oral a caída (*aflición, atividade, Benino, complisión, dinidad, impugnar/impunar, inagne/inane...*) ou a vocalización da consoante implorativa (*afento, ailtitude, ecento, ecención...*), ou ben a introducción dunha vocal de apoio (*adeministración, adiquirido, atrocemente, admirar...*). A recollida

de varias destas solucións xera un gran polimorfismo no dicionario (*atual/atual, aitividá/atividade...*)

En canto ó tratamento dos grupos consonánticos homosilábicos formados por oclusiva e líquida, hai un predominio bastante amplo das solucións semicultas *pr-*, *br-* e *fr-*, maioritarias na lingua (*afroxar, anubrar, abrandar, branco, craridade, almisce, afroxar ...*), aínda que moitas veces conviven coa solución culta *pt-*, *bl-* e *fl-* (*brandura/blandura, combruerza/comblueza, asoprar/asoplar, afretar/afletar, afrexemento/afligimento...*).

En relación co tratamento destes grupos está o dos resultados do sufixo *-BILE*, que ten diferentes solucións no galego falado. Porto recólleas todas elas: a maioría das veces elixe o sufixo *-ble* (*afondable, aplacible, asinable, condenible, consellable, consonable, contemptible, contraminable, coñecible, damnable, defensible, desabatible, diviñable, dourable, ecuable, empecible, imbricable, impoñible, importable, invenible, invincible...*), pero tamén recolle en bastantes casos a solución *-bre*, moi usada nos textos escritos da época (*aborrecible, aconsellable, admirabile, adquirible, afroxable, agradable, apaçible, delectable, demonstrable, denostable, desaproveitable, desareable, desfiabile, desmellorable, desplacible, dezembre...*). Só nun caso reflicte as solucións antigas *-bel* (*ignobel*) e *-bil* (*ignobil*).

7.4. Terminacións *-ón/-ión, -zón/-ción*

A finais do século XIX aínda moitos autores lle dan preferencia ó sufixo patrimonial *-zón* fronte ós cultos *-ción* e *-sión*. Ámbalas solucións existen no galego, pero cunha distribución complementaria. En Porto atopamos *-zón* (*admiración, adiviñación, barazón, benzón, canción, conclamación, criación, consideración, donación, incantación, zarrazón, garnisión...*), *-ción* (*abanación, abrigoación, aducación, aflicción, apartación, aución, autación, aviltación, branqueación, eceución, emendación, enetración, imbibición, imbricación, inceptión, incusación, insimulación, intricación*), *-ceón* (*adiantaceón, dadiquisiceón, adunaceón*) e *-sión* (*amisión, acasión, distensión, egresión, envisión, eversión, intercepción, interclusión...*), sen máis criterio có de rexistrar tódalas formas usadas nalgún momento. Ó recorrer a diversas fontes adoita rexistrar palabras documentadas con distintas solucións: *divirtición/divirtizón, cargación/cargazón, cativación/cativazón, administración/administraceón, beización/beneición...*

7.5. Terminacións *-cio/-zo, -cia/-za*

No tocante ás terminacións *-zo/-cio* e *-za/-cia*, o galego tamén presenta as dúas solucións, unha propia do léxico patrimonial e outra do culto. O autor recolle indiscriminadamente as dúas. Do masculino hai moi poucos casos, pero que reflicten a alternancia (*desprezo, inizo, indizo/indicio, despazo/adispacio...*). No feminino os casos son moito máis

abundantes, tanto de *-za* (*abundanza, eleganza, avariza, bonestanza, bardanza, igualanza, erranza, fereza, figuranza...*) como de *-cia* (*aborrencia, agudencia, abelencia, alabancia, añaencia, aparencia, atrevencia, benemencia, benquerencia, enforca, escollencia, esperencia, esquencia, estrevenca, ficancia, franquencia, Galicia*). Tamén estas terminacións provocan en moitas ocasións a duplicación dos lemas (*avenenza/avinencia, brandeza/brandicia, folganza/folgancia, entienza/entencia*).

Estas alternancias *-zón/-ción, -zo/-cio* que alternan no dicionario de Porto non se deben tanto á súa presenza na fala viva como a un afán diferencialista ou a un recurso á lingua medieval.

7.6. Terminacións *-ude/-ú, -ade/-á*

É suficientemente coñecida na fala de hoxe a alternancia das solucións *-ude/-ú* e *-ade/-á* en palabras como *virtude/virtú* ou *verdade/verdá*. Porto Rey dálles cabida no seu dicionario tanto ás formas plenas como ás reducidas (*incertitude, consimilitú, actualidade, calamidade, craridade, dadiviosidade, integredade, amablidá, asiduidá, brutedá, craridá...*). No caso do sufixo *-dade* recolle ás veces tamén a variante castelanizada *-dad* (*corvedad, crimosidad, curialidad, desteridad, dinidad, enfermidad, escuridad, estabilidade, impropriedad, impuridad*) e mesmo *-dat* (*ciudat*). Todas estas alteracións dos sufixos provocan o aumento das entradas do dicionario debido a que moitas palabras dan lugar a varios lemas con diversas variantes morfofonolóxicas (*amplitude/amplitú, vertude/vertú, esclavitude/esclavitú, agosidade/agosidá, amorosidade/amorosidá, ascosidade/ascosidá, atividade/aitividá, atrocidade/atrocidá, autoridade/autoridá, calamidade/calamidá, cidade/cidad/ciudat, eguadade/egualdade, idade/edá/idad/idat, verdade/verdá...*).

8. A variedade dialectal

Porto non ten ningunha intención de reducir á unidade a variedade. Carece de criterio supradialectal na selección das entradas. Carácter dialectal do dicionario percíbese no plano léxico pero tamén nas solucións fonéticas e morfolóxicas. Porto reflicte a fala de distintos dominios, non exclusivamente a propia da Ría de Arousa.

8.1. Dialectalismos fonéticos

No plano fonético, o máis rechamante é a representación do seseo, fenómeno característico das zonas costeiras occidentais. Porto recolle formas con seseo explosivo (*balansa, cuesa...*) e implosivo (*arrós, carís, atrás, @usgar...*), e frecuentemente tanto a forma seseante como a que

presenta o fonema interdental (*berce/berse, cueza/cuesa, arroaz/arroas, cruz/ crus...*).

O fenómeno da gheada non se recolle no dicionario, debido a que é un fenómeno lingüístico que xeralmente foi excluído dos textos escritos. Sen embargo, nalgúns casos Porto faise eco da súa existencia, como cando afirma: “En algunos puertos llaman **jamela** a lo que es **gamela**”.

Non cremos que se intente representa-la pronunciación con gheada nas representacións gráficas *Gindar* ou *Gincho*. Aínda que non se poida descartar esta interpretación, quizais se trate de formas tomadas de textos históricos dun momento en que a ortografía utilizada polo castelán para a representación de /g/ ante vocal palatal non estaba aínda totalmente asentada.

8.2. *Dialectalismos morfolóxicos*

Entre os dialectalismos morfolóxicos, recóllense diversas variantes dos pronomes. Na serie tónica dos pronomes persoais, a terceira persoa defínese baixo dúas entradas, que son as correspondentes a *elê* (característica do galego suroccidental antigo) e á variante diatópica ourensá *il*, que aparece tamén na forma contracta *dil*. Non ten entrada a forma *el*, maioritaria do galego, pero é a máis usada nos exemplos e aparece como elemento de varias contraccións (*dél, com'el...*). Recolle as mesmas variantes dialectais no caso dos demostrativos masculinos, é dicir, dálles entrada ás variantes orientais (*iste* e *isti*, e *aquil*), pero reflicte tamén as maioritarias (*este, ese, aquel* e *aquele*). *Aquel* e *aquele* teñen entradas autónomas, pero as formas da primeira e segunda persoas só aparecen nos exemplos ou ben a través das amálgamas *deste, estoutro, des, esoutro*. Actúa do mesmo xeito no caso dos demostrativos neutros: contan con entrada os neutros hipercharacterizados *isto* e *aquilo*, e do paradigma maioritario só a diferencial *aquelo*, mentres que *esto* se atopa só como elemento dunha contracción (*desto*). En conclusión, aínda que Porto delata a súa procedencia ó privilexia-las variantes propias nas contraccións (*deste, desta, desto*) e nos exemplos (*este bocoy está deitando, aquilo xa está aquelado...*), procura recolle-las variantes doutras áreas do galego, que no caso dos pronomes de terceira persoa e dos demostrativos son as que se seleccionan como lema en máis ocasións polo seu carácter diferencial con respecto ó castelán.

No caso do pronome suxeito de segunda persoa, que tamén ten unha distribución xeográfica complementaria no galego entre as formas *tí* e *tu*, ó carecermos da letra T do dicionario, non sabemos a cal delas daría entrada o autor. É probable que neste caso non recollese a variante oriental, por te-la mesma forma có pronome castelán. O certo é que a forma empregada nas partes conservadas do dicionario como parte dal-

gún lema (*comati*) ou nos exemplos (*ti non sirves para nada...*) é a acorde coa procedencia do autor.

Como pronome tónico de segunda persoa plural inclúe tanto *vos*, coma *vosoutros*, pero nos dous casos límitase a proporciona-lo equivalente castelán, sen precisar se se diferencian ou non polos seus significados respectivamente inclusivo e exclusivo. Para o tratamento de cortesía, á parte doutras formas antigas, inclúe os lemas *vóste*, *vusté*, *vusted*, variantes apocopadas de *vustede* e *vostede*, forma esta última que sen embargo rexistra nun exemplo (*po-l' o visto vostede coida que todos somos uns?* s.v. *cuidar*).

Na serie átona, non se recollen os pronome acusativos ou reflexivos *me*, *te*, *o* e *se* xa que as súas letras iniciais non están entre as conservadas do dicionario, pero si os pronomes dativos *che* e *lle*. Na entrada correspondente ó pronome de segunda persoa identifica co *te* do castelán, sen engadir ningunha información morfosintáctica que delimite o seu uso, pero sen identificalo tampouco co pronome acusativo galego. No caso do pronome *lle* tampouco se indica o caso, pero sen embargo si que se diferencia claramente do acusativo de terceira persoa *o* baixo a entrada correspondente á contracción *llo* que se caracteriza como “dat. y acus. del pronombre personal él”. No caso de *cho* ou *cha* non se proporciona unha información equivalente, e polo tanto non podemos saber se Porto mantén a distribución *che/te* da maioría do galego, ou ben unha postura cheísta.

Con respecto ós pronomes tónicos precedidos da preposición *con* recolle as formas sintéticas *comigo*, *connosco/conosco* e *convosco*, amais das formas antigas *connusco/conusco* e *convusco*.

Nos indefinidos, aparecen as entradas *alguén*, *algo*, *algún*, *algunha*, *ningún* (s.v. *degún*), *calisquer* e *calisqueira*. Non se recolle ningunha outra variante fonética dialectal moderna, agás *algunbo*⁹, da que indica que é unha forma pouco usada.

Tamén reflicte a variación diatópica dos adverbios de lugar absolutos. Recolle as tres variantes que se corresponden cos tipos en *-á*, *-ó* e *-í*. As variantes propias das provincias da Coruña e Lugo (*avó*, *aló*) e as de Ourense e Pontevedra (*acá*, *alá*) teñen unha distribución complementaria no galego, e no dicionario recóllense todas. No caso dos adverbios de proximidade, os lemas son *acó* e *ca*, mentres que *aquí* e a forma plena *acá*, por coincidiren cos adverbios casteláns, non constitúen entradas independentes e recóllense só nas contraccións e locucións (*d'acá*, *dacá*, *daquí*, *desaquí*, e as antigas *esaquí*, *enesaquí*; *fasta en aquí*). No caso dos adverbios de afastamento as tres variantes *alá*, *aló* e *alí* son lemas en artigos autónomos, amais de formaren parte de contraccións (*dalá*, *daló*, *d'alí*). Sen embargo, aínda que recolle tódalas variantes, privilexia absolutamente a propia (tipo *alá*) cando o adverbio de lugar aparece nalgún exemplo (*a banda*

⁹ Probablemente, Porto reconstruíu esta forma inexistente **algunbo* a partir do plural dialectal *algunbos*.

d'ala d'o rio, cara ala, ala por cima...). Tamén recolle outros adverbios de lugar característicos como *acólá, algures*, ou *alén, aquén, aquende* e a antiga *alende*, e contraccións como *dalen...* Con respecto ós adverbios de tempo, rexístrase a forma *onte* non como entrada pero si no derivado *antronte*. Recóllense co significado do 'día antes' os lemas *aer* e *ayere*, claros castellanismos bastante difundidos na fala de Vilagarcía. Dá multitude de variantes para o adverbio de tempo *despois*, xa que, á parte desta forma maioritaria, recolle outras moitas como *dempois* ou *dimpois* (característica do occidente costeiro de Galicia) ou *depoes, dípois, despós* e *depós*. No caso de *entón*, rexistra esta forma de ampla difusión xeográfica. Non recolle a variedade *entonces* (que ademais convive con *entón* nas falas de Vilagarcía), pero dálles cabida a variantes diatópicas máis minoritarias como *estonce*, *estonces* ou *estoncia*. O adverbio *así* tampouco ten unha entrada propia, aínda que se dá conta da súa existencia en locucións adverbiais como *asílogo* ou *asimesmo*. Neste caso selecciónanse como lemas as formas diferenciais *ansi* (*ansimesmo*), *ansina*, *asina* e a forma antiga *asin*.

Asina *adv. m.* Así, **asín**.

Ansina *adv. m.* (de pouco uso) Así, **ansi**.

Con respecto ó adxectivo 'bo', Porto recolle as dúas variantes maioritarias do galego, *bó* (ou *bôô*) no occidente galego, e *bôn*, practicamente en toda a metade oriental. As dúas presentan o timbre pechado, que tamén se estende á forma feminina *bôa*. O seu comparativo só o coñecemos a partir de derivados, que na maior parte das ocasións teñen como base *mellor* (*mellorar, amellorado, desmellora...*), fronte a un único caso coa base *millor* (*amillorar*, que remite a *amellorar*).

A maior parte das formas recollidas no dicionario que tiveron os grupos latinos -ŮLT-, -ŮCT-, -ŎCT-, -ŎRĪ- e -ŎRĪ- presentan a solución -oi-, maioritaria do galego (*oienta, abasoirar, adoito, agoiro, loitar, anoitecer, dentoira, baloira, biscoito, coiro, coita, coidado, moito, encoirar, enxoiro, escoitar, afiridoiro, afungadoiro, apeladoira, balsadoiro, cadoiro, cargadoiro, corre-doira, devadoira, peadoira...*), pero tamén se reflicten outras solucións dialectais para algún destes grupos, que semella que se corresponden coas propias do centro e sur de Pontevedra (coma o nome da punta *Encoradouro*, sita nesta provincia). Na maioría dos casos, ó lado destas variantes, rexístrase tamén a solución maioritaria (*abésouro/abêsoiro, antroido/antruido, basoira/basoura, bésadoiro/bêsadouro, coidar/cuidar, coite-lo/cuitelo/coutelo...*).

As terminacións latinas -ANU(M), -ANA(M), -ANOS, -ANAS deron lugar, trala perda da nasalidade en posición tónica, a diferentes terminacións galegas, distribuídas dialectalmente. A solución que recolle para os derivados de -ANU(M) é preferentemente -án (*aldeán, american, cacabelán, bausán, bentracesán, germán, hirmán, hortelán...*), que é a terminación ca-

racterística de toda a parte máis occidental de Galicia, e polo tanto do seu lugar de orixe. Sen embargo tamén recolle moitos masculinos en *-ao* ou *-au* (*avelao, vrau...*) evolución propia dos dialectos central e oriental. Porto Rey dálles cabida ás distintas variantes morfolóxicas (*avelán/avelao, bacallán/bacallao, castelán/castelao, Cibrán/Cibrau, curmán/curmao, gran/grao/grau, vran/vrau...*). En canto ás terminacións derivadas do feminino *-ANA(M)*, é difícil estima-la solución preferida por Porto, xa que os femininos non son xeralmente seleccionados como lemas. Así e todo, tanto a terminación patrimonial *-á* nunha entrada (*aldea*) como *-án* nun exemplo (*c'a birmán*) están presentes no dicionario. En calquera caso os exemplos rexistrados serven para constatar que Porto non selecciona unha variante dialectal concreta, aínda que loxicamente as súas preferencias na escolla delaten a súa procedencia, nin busca unha solución supradialectal.

Non faltan tampouco casos do resultado *-ano, -ana*, mesmo en voces que hoxe se prefiren coa solución patrimonial: *bausana; castelana; ben-tracesana; adegano, na; cotiano, na; bayano, na; ciudadano, na...*

Aínda que en medida menor a outros fenómenos, no dicionario rexístrase algún caso no que a duplicación das entradas vén motivada pola inserción de plurais e, entre eles, de diversas solucións dialectais. Así, nos plurais das palabras agudas rematadas en *-n*, non rexe un criterio supradialectal, senón que se alternan solucións en *-ns* con outras en *-s*: por unha banda *-áns, -óns* (*cans, camaróns*) e por outra *-ás, -ós* (*cas/camarós*). Os plurais en *-ois, -ais*, típicos do bloque oriental, non están recollidos en ningún caso no dicionario. Para as solucións documentadas, aínda que como lemas de artigos ámbolos plurais están equilibrados, o certo é que, se recorreremos ós exemplos, o plural en *-ns* é o máis representado (*alacrás, saltóns, tallons, botons...*). No tocante ó plural das palabras rematadas en *-l*, son moi poucos os casos documentados (*garrafales, azues, réas*), polo que non é posible deducir por qué solución se decanta o autor.

A concepción deste dicionario como un inventario total da lingua fai que tamén algunhas formas verbais conxugadas sexan a base de varios artigos lexicográficos. A maioría destas formas foron tomadas directamente do dicionario de Cuveiro, que as introduciu con afán explicativo dalgunhas formas ou usos que non consideraba comúns. Non son o froito polo tanto da recollida directa de material dialectal por parte do autor. Porto simplemente se limita a recompilalo.

Entre estes lemas hai varios correspondentes a tempos en desuso (*fôr, disseren*) ou a tempos de verbos irregulares (de *ser, ir, vir, valer* ou *facer*), pero outros reflicten solucións dialectais minoritarias que alternan con outras de maior difusión.

Recóllense dúas variantes para a segunda persoa do plural, unha formada coa desinencia *-des* e outra con *-s* (*favedes/facés*); a solución con caída do *-d-* intervocálico debía estar xa bastante estendida a finais do século pasado. No presente do verbo *ser* o lema baixo o que se representa a

segunda persoa correspóndese coa variante maioritaria *es*, aínda que como se reflicte nun exemplo, non parece se-la propia do autor (*eres un cheirento*). Reflicítese tamén o uso tanto de *vén* coma de *veñen* para a terceira persoa do plural do verbo *vir*; a solución sen a nasal palatal debía ser tamén habitual noutros verbos como *ter* ou *poñer* (*tén, pón*). No presente e imperativo do verbo *vir* recolle para a segunda persoa de plural tanto as variantes que manteñen o -N- latino, como as que o perderon (*vinde/vide, vindes/vidè*). Esta alternancia entre as dúas solucións dáse tamén noutras palabras, que tamén se recollen por partida dobre no diccionario (*comezo/comenzo, gado/gando, esquecer/esquencer...*). Por outra banda, no imperfecto do verbo *ir* conviven dúas variantes que encabezan cadanseu artigo, *ía* e *iña*, a primeira propia dalgunhas áreas pontevedresas e a segunda, analóxica doutros imperfectos como *tiña*, característica das falas coruñesas máis occidentais.

Moitas das solucións dialectais documentadas danse na formación do perfecto, como a desinencia -*iu*, propia do occidente da Coruña, para a terceira persoa dos perfectos dos verbos da segunda conjugación, que se recolle ó lado da maioritaria do galego -*eu* (de *valer*: *valéu/valíu*); como a forma *veu*, propia do sur de Pontevedra, para o verbo *ver*, o único da segunda conjugación no que a terminación -*iu* é a maioritaria (de *ver*: *viu/veu*); ou a forma *din* propia da Ría de Arousa fronte á maioritaria *dei* para a primeira persoa do perfecto do verbo *dar*. Outros tres lemas correspóndense con tres variantes para a segunda persoa do perfecto do verbo *ir*, nas que se mostra a alternancia entre as desinencias -*che* e -*ches* e a aparición do -*o*- para esta forma (*foches*). Finalmente, recolle varios casos do perfecto dialectal minoritario con solución -*no(n)* no canto da maioritaria -*ron* (*certano, colleno, dixeno, escusano, fono* e *chimpano* ou *chimpanon*).

9. Arcaísmos

Na obra de Porto está presente unha gran cantidade de voces arcaicas, como el mesmo di “tomadas de un sinnúmero de documentos antigos”, é dicir, tomadas do fondo medieval (*fadigua, abce, abcemala, abdeencea, abdeencea...*), e alternas con formas propias do seu tempo (*butillo/amarelo, cipdat/cidade, aceriche/acibèche/azénache, enateza/enatia...*). A maioría dos arcaísmos tomounos do diccionario de Cuveiro, que, en palabras do autor, inclúe “las voces antiguas que figuran en códices, escrituras y documentos antiguos”, aínda que probablemente se baseou tamén nalgunha das edicións do *Diccionario de la Lengua Castellana* da Real Academia Española. Non elabora polo tanto un diccionario sincrónico, do galego do seu tempo, como si fixera Valladares, senón un diccionario pancrónico que abarca tódolos estadios da lingua.

10. Formas diferenciais

O único caso no que Porto tende a excluír e non a incluír material léxico no seu dicionario é no das palabras galegas coincidentes co castelán (agás nuns poucos casos, tomados ás veces do dicionario de Valladares: *amistar*, *abotargado*, *adrede...*). Por esta razón é tamén difícil que confunda as formas propias coas espurias. Sen embargo ocasionalmente atopamos algúns castelanismos máis ou menos deturpados (*ayere/aèr*, *abujeiro*, *cochilo*) que debían estar bastante estendidos na fala.

11. Definición

Non estamos ante un dicionario sistemático na selección nin na organización da información. Por unha banda, ó lado de entradas moi simples, que achegan moi poucos datos, atopamos outras de enorme extensión, moi completas (*billarda*), nas que o autor acumula información dispersa e, desde o punto de vista estritamente lingüístico, irrelevante. Isto débese fundamentalmente a que o proxecto lexicográfico de Porto Rey quedou incompleto. Nas entradas das primeiras letras percíbese a intención de facer máis un *Tesouro* lexicográfico ca un dicionario selectivo, con indicacións que van máis alá da definición (etimoloxías, referencias históricas, apuntamentos gramaticais, exemplos literarios, descrições minuciosas, copiosa fraseoloxía...). A medida que avanza o alfabeto, as definicións breves van imponéndose a estas descrições enciclopédicas.

*Bodo m. Voto o cantidad de fruto que se pagaba al Apóstol Santiago, en reconocimiento de su patronazgo. Los **bodos** eran siempre poco más o menos de medio ferrado de fruto.*

Bolo m. Pedazo de madera esférico que se tira a otros que se llaman también bolos y que están colocados en una piedra un poco inclinada y perfectamente plana. El jugador gana o apunta los bolos que tira.

Por outra banda, no tocante á elaboración das definicións, a tipoloxía é moi variada, debido tanto á gran diversidade de entradas, como á escasa sistematicidade do autor: en ocasións, ó lado da entrada, temos simplemente o equivalente castelán; outras veces as definicións son de tipo sinonímico, é dicir, proporcionan sinónimos ou variantes da entrada; noutros casos, as definicións son perifrásticas. Xeralmente os tres tipos mestúranse.

11.1. Método de elaboración

As definicións responden ó modelo habitual nos dicionarios galegos da época, é dicir, atópanse a medio camiño entre as dos vocabularios bilingües, xa que proporcionan a equivalencia castelá, e as dos dicio-

narios comúns da lingua, pois tamén explican o significado da entrada e achegan sinónimos galegos. Non sempre se reproduce o mesmo esquema, de xeito que hai definicións exclusivamente sinonímicas (*achêga, afrixido, agasallar...*) e outras exclusivamente perifrásticas (*cabirta, cachopo, cachirulo...*). Esta asistematicidade advírtese tamén na xustaposición intercalada de perifrases e sinónimos, que non teñen un lugar fixo na microestrutura da entrada, ou na inclusión de palabras galegas no interior da definición en castelán (*afusado, achantar, acibêche...*). Así mesmo, a pouca precisión na expresión dos significados leva á frecuente xustaposición de varias definicións equivalentes (*agueirar, admirar, afiar, afroxar...*).

Acibêche *m. Miner.* Variedad de lignito muy negro y brillante con el que se fabrican las **figas** y otro sin número de objetos.

Afroxar *v.* Poner menos tirante una cosa, soltar, disminuir la presión o tensión de algo que está apretado. Laxar, aflojar.

En canto á forma da definición perifrástica, segue modelos fixados xa desde antigo. No caso dos adxectivos as definicións adoitan comezar co pronomes relativos *que*, cun introductor preposicional *de* ou *en*, ou coas consabidas fórmulas introductoras para esta categoría fortemente estereotipadas (*se dice de, perteneciente a, relativo a, calificación que, natural de...*). Na definición dos substantivos segue os modelos tradicionais de definición, empregando un definidor xenérico do tipo *cosa, persona*, un sinónimo perifrástico, estruturas relativas do tipo *o que...*, ou recorrendo a fórmulas como a de *acción y efecto de* para os substantivos verbais. Os verbos defínense con outros verbos ou sintagmas verbais. En canto ás conxuncións e ós adverbios, por norma xeral, Porto límitase a da-la equivalencia castelá, sen engadir información gramatical. Nas interxeccións, pola contra, as definicións son variadas: dá a equivalencia castelá pero adoita engadir información pragmática, funcional, sobre os contextos de uso. Dentro da tipoloxía das definicións, rexístranse tamén casos de definición negativa, é dicir, mediante unha expresión antónima: *ben*, nunha das súas acepcións, defínese como a “contraposición de mal”, *antepoñer* como “lo contrario de pospoñer”, etc.

As deficiencias máis salientables na redacción das definicións son as derivadas da falta de respecto ó principio de equivalencia categorial (*aceso, acochonado, abarillar, abastamento, aforcadizo, chupeta, chocar, acêso, acochado, apacibre, apalabrado*). Unhas veces os sinónimos dunha entrada non pertencen á súa mesma categoría gramatical (*apacibre > quietud, calma, bonanza, reposo; abastamento > copiosamente*), e outras veces é o nome xenérico ou a fórmula que encabeza a definición a que non é apropiada á entrada: *cosa* ou *persona* aplicado a un adxectivo (*apalabrado, aforcadizo*), *se dice de* a un verbo (*abarillar*), etc.

No tocante á información que proporcionan, moitas definicións son híbridas. Ás veces a categoría (*nombre que, verbo que, interjección que...*) encabeza a definición, e a información gramatical mestúrase coa conceptual (*andola, alxofre, bicho, cousa, fou*). Outras veces é a información sintáctica a que condiciona o significado (*abaixo, aconsellado, cen*) e, máis frecuentemente, o que se adxunta é información funcional (*desaqueelar, zarrouco, ei, ¡ba!¡ba!*).

Alxofre *m.* Nombre que se da a las perlas pequeñas e irregulares, más oscuras que las finas.

Cousa *f.* Nombre que conviene a todo lo existente. **2.** Se usa como apelativo cuando los objetos no quieren llamarse por su propio nombre.

Non a tódalas entradas lles corresponde unha definición perifrástica. Ás veces Porto límitase a remitir a outra entrada á cal si corresponde unha definición elaborada. Isto acontece moi a miúdo nas voces arcaicas, que remiten á equivalente moderna, aínda que tampouco neste aspecto é coherente. Ás veces é a voz máis inusual a definida cunha perífrase, e desde outras máis usuais remítese a ela. Existen remisións en sentido estricto, a través dun *Véase* (s.v. *boas V. vixigas loucas*; s.v. *abofellas V. abofé*), pero nalgunha ocasión remite a outra entrada simplemente por medio de sinónimos. Dado o gran número de variantes do mesmo lema que Porto recolle de xeito independente, as remisións son continuas. Son habituais as definicións sinonímicas, con longas listas de variantes galegas (morfolóxicas, fonéticas, diacrónicas...) e equivalencias castelás que o autor non sistematiza: en dúas entradas consecutivas que corresponden ó mesmo lema, é frecuente atopármonos con diferentes ordenacións dos sinónimos; as equivalencias castelás aparecen intercaladas entre as variantes galegas, etc. Esta confusión é seguramente o motivo de que haxa remisións a formas galegas que carecen de entrada (por ex. baixo *certedumbre* e *certidume* dáse o sinónimo *certidume* que non ten entrada no diccionario; en *boas* remítese a *vixigas loucas*, que tampouco ten entrada), e a explicación de frecuentes casos de circularidade nas entradas, é dicir, de remisións mutuas (*carpaza/carpazo*).

Carpaza *f. Bot. Carpazo.*

Carpazo *f. Bot. Carpaza.*

Os sinónimos non teñen unha colocación fixa na microestructura da entrada: unhas veces aparecen ó principio, outras ó final e outras intercalados, e estas variacións non se dan só entre entradas diferentes, senón que é frecuente atopar varios sinónimos en distintas posicións baixo a mesma entrada (*caballero*). Esta colocación aleatoria dos sinónimos leva a que sexa difícil identificar a qué acepcións equivalen. Algunhas veces atopámonos con sinónimos perfectos, pero noutros casos os sinónimos

sono só dunha das acepcións do termo, e esta distinción case nunca se reflicte na organización formal. Por exemplo, na entrada *borralla*, que ten tres acepcións, o sinónimo *borrallo* aparece detrás da terceira, mentres que baixo a entrada *borrallo* só se dá o sinónimo *borralla* no sentido das súas dúas primeiras acepcións.

Borralla *f.* Ceniza que queda de la leña que ha ardido. **2.** Rescoldo. **3.** *Bot.*

Borra 1ª acep. **Borrallo.**

Borrallo *m.* Rescoldo. **2.** Ceniza caliente. **Borralla** 1ª y 2ª acep.

Cómpre non esquece-lo carácter manuscrito do dicionario, que complica considerablemente a tarefa de organiza-la información, xa que o autor vai completándoa en distintos momentos e atopa dificultades tan triviais coma o espacio.

11.2. Separación das acepcións

Un dos aspectos máis descoidados no dicionario é a organización das acepcións cando son varias.

A separación das acepcións é en moitos casos arbitraria. Dunha banda, a colocación dos sinónimos perfectos do lema non segue unha norma fixa: unhas veces xustapóñense a unha das acepcións, e outras sepáranse no manuscrito por medio dun trazo coma se constituísen unha acepción independente. Esta variabilidade dificulta a identificación do sinónimo como perfecto ou parcial. Doutra, a delimitación dos significados é pouco precisa. Isto leva a que en entradas relacionadas, que deberían ter unha distribución semellante das acepcións, haxa distribucións diferentes: así, por exemplo, os conceptos que na entrada *brandicia* e *brandecer* se consideran dúas acepcións diferentes, xustapóñense baixo o lema *brandeza* como se fosen equivalentes perfectos. De igual maneira unhas veces inclúese dentro da mesma acepción a explicación das distintas variedades dunha mesma planta (*alelí de Mabón*) e outras explícase cada variedade como unha acepción distinta (*campánula, camidrión*).

Brandeza *f. ant.* Blandeza, lisonja, adulación, **brandicia.**

Brandicia *f. ant.* **Brandeza**, blandeza, delicadeza, molície. **2.** Lisonja.

Brandecer *v.* Suavizar, ablandar. **2.** Lisonjear, halagar. Blandecer.

O tratamento de cada acepción non é sempre independente do das outras do mesmo lema, senón que a miúdo se establece entre elas unha relación de dependencia. Unhas veces está motivada polo carácter manuscrito da obra (polo traballo que supón a súa redacción) e reflíctese no uso frecuente do adverbio *ídem*, sobre todo cando se suceden varias acepcións referidas a topónimos (*Beluso, Comba*), que repiten o mesmo esquema na definición. Outras deriva da non concepción de cada acep-

ción en si mesma: por iso abundan os elementos deícticos ou as omisións de partes do discurso presentes nas acepcións anteriores (véx. *cabaza*, *choca*).

Finalmente, outro aspecto pouco sistemático é o da ordenación das acepcións. Porto segue maioritariamente un criterio segundo o cal os nomes comúns preceden ós propios, os da lingua xeral ós das linguas especializadas, e os refráns ocupan o último lugar. Sen embargo non en todos os casos é así: por exemplo en *abada* o significado adxectivo vai detrás dunha acepción do campo da zooloxía. Moitas veces a desorde das acepcións débese a que o autor completou a información nun segundo momento: no manuscrito, en *brandeso* o topónimo precede á acepción lingüística e en *agulla* un significado común vai detrás dun do ámbito da zooloxía e dunha frase feita. Cando a entrada ten varios determinativos que lle proporcionan distintos significados, a orde que adoitan seguir as correspondentes acepcións é a alfabética (véx. *álbore*, *altramuç*); sen embargo no caso de que haxa varios topónimos ou nomes de personaxes baixo o mesmo lema, a ordenación non se rexe por ningún criterio, e xustapóñense de xeito aleatorio (cf. *Anllo*, *Cerbo*, *Coiro*, *Eiras*). Entre as acepcións correspondentes a unha voz común, séguese en xeral unha orde gramatical (adxectivo, participio, substantivo, verbo...) e vaise do significado máis moderno ó máis antigo, pero este criterio tampouco se aplica de xeito estricto.

Anllo [*Geog.*] (**San Esteban de**) Feligresía en la provincia y a 61 kilómetros de Lugo, en el partido judicial de Monforte. **2.** [*Geog.*] (**Santiago de**) Feligresía en la provincia y a 23 kilómetros [de] Orense, partido judicial de Señorín de Carballiño. **3.** [*Geog.*] (**San Martín de**) Feligresía en la provincia y a 61 kilómetros de Lugo, en el partido judicial de Monforte.

12. Tipos de indicacións

A información que se proporciona no dicionario é de moi diferentes tipos, xa que, á parte da estrictamente conceptual, ten cabida información de tipo enciclopédico, ideolóxico, funcional ou gramatical. Os aspectos tratados de xeito máis sistemático normalízanse dentro da microestructura da entrada, é dicir, contan cunha denominación e unha colocación máis ou menos fixa. Esta nomenclatura especial informa sobre as características gramaticais, o uso no plano diacrónico, diastrático e estilístico, o campo do saber ou a orixe das palabras. Ó longo do dicionario é diferente o grao de fidelidade a un tipo de información e a sistematicidade na súa organización e presentación, dependendo do aspecto tratado e do lugar que ocupa o lema no dicionario.

12.1. *Categorías gramaticais*

A diferenza de Rodríguez, Cuveiro ou Valladares, Porto engade inmediatamente despois das entradas do dicionario a súa categoría gramatical. Emprega as divisións tradicionais (nome, pronome, adxectivo, adverbio, verbo, artigo, preposición, conxunción e interxección) e engádelles outras como participio presente e pasado ou xerundio, frase... en función das clases de palabra que admite como entrada. Cada categoría pode ir acompañada doutros trazos gramaticais: así, temos subclases que indican a flexión do nome, a subclase dos determinantes (indefinido, posesivo...), o caso dalgúns pronomes e o que rexen as preposicións, o grao comparativo ou superlativo, o tipo de adverbio (modo, lugar, tempo...), a natureza sintáctica do verbo (activo, neutro ou reflexivo), etc. Esta información, que xeralmente sistematiza presentándoa diante da definición coas correspondentes abreviaturas, en certos casos aparece mesturada coa información conceptual. Sinálanse tanto os aspectos morfolóxicos (*arra, abanar, abelorio, alongadeira...*) coma os sintácticos (*a, fablado, aquel...*) de maneira explícita. Nas definicións confúndense entón o significado léxico da entrada e a función que realiza na oración.

12.2. *Nivel de uso*

Porto engade con certa frecuencia información sobre o nivel de uso dunha determinada palabra, reflectindo a variabilidade diacrónica e a diastrática, e fai apreciacións estilísticas.

Dado que se trata dun dicionario pancrónico, inclúe léxico medieval e contemporáneo, e ofrécenos información sobre este aspecto, indicando trala categoría gramatical se se trata dun termo desaparecido da lingua, ou ben de escasa vixencia. Emprega para iso abreviaturas que indican se é arcaico (*ant.*), desusado (*des.*), ou pouco usado (*p.u.*), aínda que non é demasiado estricto nin preciso no seu uso. Moitas veces engade na definición información sobre a historia das palabras (*alcudía, cachimba, y...*) e indica a forma evolucionada ou o uso moderno dos termos arcaicos (*butillo, cipdat, corario...*).

Alcudía *f.* En algunas partes, alcaldía, jurisdicción en que gobierna un alcalde. Antiguamente usábase en este sentido en toda Galicia.

Butillo, lla *adj. ant.* Amarillo. Hoy, **amarelo**.

Porto reflecte, amais da variabilidade diatópica, a variabilidade diastrática, e alude en ocasións a que un termo ou expresión é propio dun grupo social determinado ou dunha determinada situación comunicativa. Así, cando considera que un termo ou modismo se afasta considerablemente do nivel da lingua común, sináloa coa abreviatura *poét.* para o uso máis culto ou literario (*dea, agora*), ou *fam.* para o rexistro máis popular

(*abrandabrevas, arróallo, atonciñado, barroso, bebido, cachidemo, cacholas, cachopa, cagada, mal cabido, afiar as uñas, ter bo callo, tropa de Antelo, ¡que m'aforquen!...*). Pero non se refire a esta dialectoloxía social coa obxectividade desexable, senón que xulga o uso das palabras, non desde unha perspectiva sancionadora ou de corrección lingüística, senón desde o punto de vista da moral social (*caraño, amolar*). Por iso establece unha comparación entre certas palabras culturalmente consideradas tabú (*caraja, caraño*) e os eufemismos que as substitúen (*¡concho!*). Estas indicacións xa estaban presentes nos dicionarios anteriores, dos que ás veces as toma directamente, e perduran en obras lexicográficas posteriores.

¡**Concho!** *interj.* que suple a outra máis obscena.

Tamén incorpora información sobre os sentidos funcionais das palabras, indicando se se trata dunha acepción figurada ou un uso por extensión do significado orixinal (*ardente, cacarexar, conexa, espantallo, verduleira, xudio, zumezuga...*). No caso de tratarse do significado do termo nunha lingua particular, indica tamén o campo do saber no que se insire (*Bot., Zool., Hist., Blas., etc.*)

12.3. Dialectoloxía

En relación co nivel de uso está a información sobre o ámbito xeográfico das palabras. No dicionario recóllense multitude de dialectalismos. Moitos deles inclúense como entrada, e outros aparecen ó dárense como sinónimos dalgunhas entradas as súas variantes diatópicas. Pode tratarse de variantes léxicas (*caballeiro/trizó, cabezolos/culleres, cadelucha/ameixa, carabullos/chicharos, valde/sella, balansa/medio mundo...*) ou fonéticas (*bocareu/bucareu, bô/bôn...*). Sen embargo, non se proporciona moita información dialectolóxica, e xeralmente non se identifican estas voces como dialectalismos. Nalgúns casos si que se di de maneira explícita que non son termos comúns a todo o galego (*baloca, carabullos, chalanca, chichirico, fanchuco, foles, galiña d'o mar, indiñar...*) e ás veces indícase a súa procedencia ou lugar de uso (*banco, bola, cadelucha, cádiga, cañons, copêta, chuleta, enfotarse, @usgar, zalamreiro...*). Esta información non se normaliza ó comezo da acepción de xeito abreviado, como se fai por norma xeral para a outra información gramatical e funcional, senón que se reproduce xeralmente ó final da acepción correspondente a través de fórmulas como *se llama también, en algunos lugares llaman así...*

12.4. Etimoloxía

Baixo a indicación de Etimoloxía o que se proporciona é ou o étimo da palabra ou a súa base nas palabras derivadas. Sen embargo, estes datos non se organizan dun único xeito.

En primeiro lugar, non sempre se proporciona esta información. Nas primeiras entradas da letra A do dicionario, Porto dá a etimoloxía da maioría das palabras e faino dun xeito normalizado, trala abreviatura *Etim.* colocada ó final do artigo lexicográfico. Unhas veces informa ademais da procedencia da palabra (latina, árabe, celta, grega, e mesmo escandinava) e do seu significado na lingua orixinaria, e outras simplemente dá o étimo, xeralmente latino, sen unifica-lo caso do que derivan. Ás veces reproduce o esquema tradicional ‘nominativo + xenitivo’ de presentación das palabras latinas (*abbas, ātis* > *abā*; *caligo*, **nis* > *caligo*; *abbas y comes*, **vis* > *abacómīta*), outras indica o nominativo (*cumulus* > *colmeiro*; *aperitus* > *aberto*; *avus* > *abó...*), e só ocasionalmente recorre ó acusativo, caso do que provén a maioría das palabras (*balea* s.v. *abalea*).

A medida que avanza o dicionario, diminúe o número de veces que se proporcionan datos sobre a orixe das palabras. A base das palabras derivadas deixa de sinalarse como Etimoloxía e indícase á dereita da entrada. É de supoñer que Porto abandonou a fonte da que tiraba os étimos das primeiras entradas. Ocasionalmente atopámo-la etimoloxía no corpo da definición. Nestes casos a información procede do dicionario de Cuveiro, de onde non só toma a información, senón que tamén reproduce o seu formato. Apréciase no tratamento da orixe das palabras a gran diferenza que hai entre a primeira parte do dicionario, lista para publicar, e outra máis ampla e menos organizada, redactada a modo de borrador, con notas á marxe en vistas a ampliar-la información.

12.5. Información e denominación científica

Nas entradas correspondentes á área da historia natural, Porto proporcionáanos unha gran cantidade de información científica. O tecnicismo das definicións é moi elevado. No caso dos animais indícase a especie á que pertencen, e no das plantas o xénero, a familia, e con frecuencia as súas variedades. As descrições son moi minuciosas. De aí que as entradas sexan de gran tamaño. Á parte da definición, dáse a denominación científica, pero a colocación deste dato no manuscrito non é uniforme: unhas veces preséntase ben individualizada, entre parénteses antes da definición ou ó final dela, pero outras forma parte do corpo da definición (*belladona*).

Bengranada f. Bot. (*Chenopodium botrys*) Planta anual de la familia de las salsoláceas; de hojas oblongas un poco vellosas; flores en racimos numerosos, axilares y vellosos como las hojas. Es de esta misma familia el *Chenopodium ambrosioides*, o sea, thé de España, que tanto abunda en los lugares incultos de Galicia.

12.6. Indicacións ortográficas e de pronuncia

Outro tipo de información que se proporciona nalgúns casos é de tipo ortográfico ou fonético. Nas “Advertencias” do principio da obra Porto explica brevemente a pronuncia correspondente a algunhas grafías que consideraba que podían ser confusas.

*La letra **x**, se pronuncia en todos los casos como la **ch** francesa o como la **x** catalana, y lo mismo las letras **g** y **j** cuando llevan acento circunflejo (^).
Las vocales cuyo acento sea de izquierda a derecha (´) son abiertas.
Las letras **ê**, **ô** con acento circunflejo son cerradas.*

Un dos aspectos tidos en conta foi o timbre das vocais medias do galego, e outro o da pronuncia da fricativa prepalatal xorda. A súa preocupación pola pronuncia deste fonema lévao a recordala na entrada *cache* ó falar da variante dialectal *cax*.

***Cache** Voz conque se habla a los cerdos para ahuyentarlos de algún sitio, o para que anden. En algunos lugares se usa **cax**, haciendo sonar la **x** como ya dijimos, y en otros **gaxe**, **gache**, y **jaxe**.*

Nalgunha entrada do dicionario correspondente ás letras do alfabeto (*b*, *d*) engade información sobre o modo de articulación que lles corresponde na lingua oral.

***B** f. Segunda letra del alfabeto gallego y la primera de sus consonantes. Su pronunciación se obtiene arrojando suavemente el aliento al tiempo de separar los labios.*

***D** Cuarta letra del abecedario gallego y la tercera de las consonantes. Se pronuncia De, cuyo sonido se obtiene juntando la parte anterior de la lengua con los dientes de arriba y separándola bruscamente y con aliento blando.*

Outras veces dá indicacións de tipo ortográfico, pero non para recomendar unha determinada grafía, senón para reflectir tódalas posibles. En xeral estas indicacións redúcense á representación da fricativa prepalatal xorda, e das contraccións que se dan na lingua oral (*e'a/c-a*, *dá/d'a/d-a*, *dacá/d'acá*, *dacolá/d'acolé*, *co'nosco/conosco*, *@oya/xoya*, *cai@a/caixa*). Só ocasionalmente recrimina algunha elección ortográfica, como a confusión dalgúns autores ó escribiren con *aval*ar, sen ter en conta o valor diacrítico da oposición gráfica b/v neste caso.

*✱**oya** f. Joya. Se escribe también **xoya**.*

***Aval**ar v. Moverse, temblar la tierra, conmoverse a causa de algún terremoto.*

*2. Algunos autores, que no saben mucha ortografía, substituyen este verbo por el **abalar**, que significa “mecer, balancear o acunar, etc.”*

12.7. Exemplos

O dicionario incorpora exemplos do uso das palabras, aínda que non en moitos casos. Xeralmente atópanse ó final da microestrutura do artigo, acompañados da tradución ó castelán. Algúns deles, sobre todo os das primeiras entradas, son citas de textos escritos ou reproducións de cantigas populares, pero outros moitos semellan creacións do propio autor. Estes exemplos axudan a comprender o significado das palabras e a inserilas no contexto no que adoitan aparecer. Desde a perspectiva de estudio actual resultan moi valiosos porque testemuñan a existencia e emprego real de voces galegas que Porto, por diferencialismo co castelán, non incluíu como lemas.

Callar *v.* Coagular, cuajar. *Volverse sólido lo que antes era líquido, condensarse.* 2. *Cubrir una superficie de una cosa, de modo que aquella se vea apenas, v. gr. “o prado estaba callado d’alacrans é saltóns”, es decir, “había tantos saltones y alacranes en el prado que apenas se veía éste”.*

12.8. Información ideolóxica

Ó longo do dicionario Porto reflicte a situación sociocultural da época, moitas veces de xeito involuntario, ó facer observacións sobre a urbanidade (así *arrotar* “es acción sólo de groseros”), ó facer comentarios acerca de conceptos ‘repugnantes’, ou ó reproducir nas definicións os seus prexuízos ideolóxicos (*cadela*, *zorra*, *andaluzzeiro*). Transloce así a moral social do seu tempo no uso de certas formas que considera vulgares, ou fai comentarios verbo de conceptos noxentos ou repugnantes. Mostra a través das definicións a moral predominante do seu tempo e a estimación social das palabras.

Andaluzzeiro *m.* Amigo de las costumbres, fanfarronadas, habitantes, etc. de Andalucía. 2. Embustero. Amigo de andaluzadas o exageraciones como los andaluzes.

13. Conclusión

O dicionario de Porto Rey non tivo repercusión posterior, xa que a súa publicación en *Vilagarcía-Carril* quedou axiña interrompida por problemas tipográficos¹⁰, e a súa elaboración incompleta. Desde que Porto entrou como membro correspondente na Academia Galega, creada en 1905, o seu dicionario pasou a formar parte da biblioteca desta insti-

¹⁰ No periódico nº 7 de data 24 xuño de 1900 aparece a seguinte noticia na páx. 2: “Por haberse deslizado algunas erratas en el *Diccionario Gallego-Castellano* que veníamos publicando como folletín y contra la voluntad del autor, queda suspendido aquel hasta tanto no llegue el nuevo tipo de letra que encargó la imprenta en que se imprime este periódico”.

tución e nunca saíu á luz pública. Aínda que seguramente sería de axuda para a confección do dicionario bilingüe da RAG que comezou a publicarse en 1913¹¹, este proxecto xa parte doutra concepción lexicográfica que non entende os dicionarios como produto dun esforzo individual, senón colectivo, e polo tanto está suxeito a moitas máis influencias, e non concibe como procedemento a simple recompilación e reprodución dos dicionarios anteriores.

A finais do século XIX o estudio do galego xa non estaba enfocado desde unha perspectiva de simple erudición filolóxica, ou de complemento do estudio do castelán, senón que había unha verdadeira preocupación pola lingua galega desde o punto de vista da súa reivindicación social e literaria¹². A superación da situación diglósica na que o galego ocupaba o lugar de lingua baixa, a súa incorporación á vida pública e a usos para os que estaba vedado, pasaban necesariamente polo seu cultivo literario e pola súa dignificación. A produción de cada vez máis obras literarias por parte de autores moi diferentes puxo de manifesto a pouca uniformidade do idioma, e esta anarquía ortográfica e léxica existente foi un dos principais argumentos dos detractores do Rexurdimento. Neste panorama, unha vez demostrada a riqueza léxica do galego en composicións diversas e nos dicionarios de Rodríguez e Cuveiro, conseguí-la uniformidade da lingua e fixar unhas regras ortográficas, é dicir, elaborar un galego estándar, perfilouse como unha das necesidades máis urxentes de finais de século. Xa Valladares participara no debate sobre a norma ortográfica, e no seu dicionario procedera a unha certa selección léxica, é dicir, evitara a inclusión indiscriminada de todo o vocabulario dos dicionarios anteriores. O de Porto significou un retroceso nestes aspectos e non contribuíu á consecución dunha modalidade supradialectal. A concepción do dicionario como un gran repertorio léxico, coa inclusión de numerosas solucións dialectais, mesmo morfolóxicas e fonéticas, e a reprodución de vulgarismos e alteracións propias da fala, non supoñían unha contribución a esta normativización da lingua xa demandada por numerosos autores. No tocante á unificación da ortografía, desde que Pintos en 1853 se decantara polo emprego das grafías etimolóxicas para a representación do /j/, sucedéronse as propostas puntuais sobre os aspectos ortográficos máis conflictivos. Aínda que non houbo ningunha proposta global, nos últimos anos do século o tema da ortografía foi motivo de confrontación nalgunha ocasión, como por exemplo na polémica xurdida en 1888 a teor da devandita representación do fonema fricativo prepalatal xordo. A ausencia dunha institución ou autoridade consagrada que sancionase unha das propostas impediu resolve-lo problema, pero estes enfrontamentos constataron a preocupación por establecer unhas regras comúns. Porto non participou nesta polémica nin adoptou ningunha das

¹¹ Para máis información sobre este tema *vid* Bugarín López (2000).

¹² Para máis información sobre este tema *vid* Hermida (1992).

solucións achegadas por estes autores, senón que se limitou a recoller tódalas representacións documentadas en diferentes textos. O seu dicionario, polo tanto, non contribuíu á codificación do idioma nin ó establecemento da modalidade do galego que debía elevarse a nivel de lingua estándar.

Outro avance que se requiría na lexicografía galega era a superación da dependencia do castelán. Tamén neste aspecto o dicionario de Porto supuxo un retroceso con respecto ó de Valladares, ó volver á exclusión do léxico común co castelán. Esta exclusión, por unha banda, deixaba ós autores na mesma ignorancia con respecto a cales eran as voces espurias, ó equiparalas voces comúns cos castelanismos que se debían evitar, e por outra non potenciaba que o galego se convertese nunha lingua de cultura, ó privilexiar en moitas ocasións formas vulgares por diferencialismo sobre outras auténticas galegas, propias do rexistro medio, pero comúns co castelán.

O dicionario de Porto incluíu algunhas novidades con respecto ós dicionarios anteriores, como a inserción sistematizada da categoría gramatical ó inicio das acepcións, ou a inclusión da etimoloxía, que podía estar motivada pola importancia que no momento tiña demostrar que o galego non era unha deformación do castelán, senón outra lingua neolatina. Sen embargo, en liñas xerais, tampouco desde o punto de vista metodolóxico supuxo un avance, sobre todo na delimitación do contido, pois a súa natureza pancrónica e enciclopédica non concorda co camiño que tomou a lexicografía posterior.

En conclusión, este dicionario caracterízase por ser unha reprodución pouco crítica das contribucións anteriores e pola forte dependencia do castelán. Desde o punto de vista das necesidades de comezos de século, non representa un progreso importante nin no camiño da normativización do galego nin no da creación lexicográfica, aínda que naquel momento, no que o cultivo do galego aínda é moi minoritario, calquera produción na ou sobre a lingua, contribúe á súa dignificación. En calquera caso, a realidade de ser unha obra inédita, independentemente da calidade do traballo, leva a que sexa mínima a súa repercusión posterior. Desde o punto de vista dos estudos actuais o dicionario de Porto Rey, a pesar da súa concepción pancrónica, ten o valor indubidable de tesouro lexical do galego da época.

14. Referencias bibliográficas

- BRAG = *Boletín da Real Academia Galega*. A Coruña, 1906-.
- Bugarín López, M. X e B. González Rei (ed.) (2000): *Diccionario gallego-castellano de Francisco Porto Rey*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Bugarín López, M. X. (2000): “Algúns datos sobre o manuscrito do dicionario de Francisco Porto Rey”, en *Actas do VI Congreso Inter-*

- nacional de Estudos Galegos (Universidade de La Habana, 17-21 de abril de 2000)*. (No prelo).
- Carré Aldao, E. (1907): “Biografía”, *BRAG* 9, 215-216.
- Carré Aldao, E. (1911): *Literatura gallega*. Barcelona: Casa Editorial Maucci.
- Carré Aldao, E. (1922): “Biografía”, *BRAG* 141, 322-323.
- Carré Alvarellos, L. (1928): *Diccionario galego-castelán*. A Coruña: Edición Lar.
- Carré, L. (1931): “Apontamentos para a Historia do teatro galego”, *BRAG* 235, 213-224.
- Couceiro Freijomil, A. (1951-53): *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos (3 vols.).
- Cuveiro Piñol, J. (1876): *Diccionario gallego*. Barcelona: Tip. de N. Ramírez y Cía.
- Filgueira Valverde, J., L. Tobío Fernandes, A. Magariños Negreira e Cordal Carús (1926): *Vocabulario popular galego-castelan* (A-Treva). Vigo: Edición de “El Pueblo Gallego”.
- García Ares, M. (1996): *Nuevo suplemento al diccionario gallego-castellano, publicado en 1884 por D. Marcial Valladares Núñez*. Edición e estudio. Memoria de licenciatura inédita. Universidade de Santiago.
- García Ares, M. (ed.) (2000): *Nuevo suplemento al diccionario gallego-castellano publicado en 1884 por Dn. M(arcial) V(alladares) N(úñez)*. Anexo 4 de *Cadernos de Lingua*. A Coruña: Real Academia Galega.
- González González, M. (1994): “Tratados gramaticais e lexicógrafos sobre o galego no séc. XX”, en Mourelle de Lema, M. (ed.): *La lingua gallega en sus tratados*. Madrid: Grugalma, 34-45.
- González González, M. (1999): “Dúas décadas de lexicografía galega (1980-2000)”, en Fernández, C. (coord.): *La llengua i la literatura gallegues als inicis del Tercer Ressorgiment (1976-2000)*. Terrassa-Barcelona, 32-37.
- Hermida, Carme (1987): “A polémica ortográfica a finais do século XIX (1888). A grafía do [j]”, *Grial* 97, 299-316.
- Hermida Gulías, Carme (1992): *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891)*. Vigo: Xerais.
- Lanza Álvarez, F. (1950): *Dos mil nombres gallegos*. Buenos Aires: Ediciones Galicia.
- López Fernández, R. (1990): “Sobre os dicionarios galegos”, *A Trabe de Ouro* 3, 395-409.
- López Navia, S. A. (1992): *O repertorio galego dos Refranes o proverbios en romance do Comendador Hernán Núñez (1555)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

- Madoz, P. (1845-50): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: Est. Literario - Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti (16 vols.).
- Maure, X. (1991): “Un enfoque dos problemas ortográficos da lingua galega” en *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade. Vol. 2, 143.
- Mendoza, C. (ca 1900): *La leyenda de las plantas*. Barcelona: Editorial de Ramón Molina.
- Neira, M. e S. Riveiro (ed.) (2000): *Vocabulario gallego castellano de Juan Manuel Pintos*. Anexo 5 de *Cadernos de Lingua*, A Coruña: Real Academia Galega.
- Pensado, J. L. (1958): “Un vocabulario gallego del siglo XIX”, en *Homenaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do eu nacimiento*. Vigo: Galaxia, 275-286.
- Pensado, J. L. (1976): *Contribución a la crítica de la lexicografía gallega. I: El Diccionario gallego-castellano de F. J. Rodríguez y su repercusión en la lexicografía gallega*. Salamanca: Universidad.
- Pensado, J. L. (1988), “La lexicografía gallega decimonónica”, en Ramón Lorenzo (ed.): *Coloquio de Lexicografía (Santiago 1986)*. Anexo 29 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade/Xunta de Galicia, Consellería de Cultura, 49-56.
- Pensado, J. L. (1979): *Papeletas de un diccionario gallego*. Orense: Instituto de Estudios Orensanos «Padre Feijoo».
- Real Academia Gallega (1913-28): *Diccionario gallego-castellano* (A-Cativo). A Coruña: RAG.
- Rivas Cid, X. (1990), “Confusión entre as grafías b/v no galego”, *Cadernos de Lingua* 1, 155-159.
- Riveiro Costa, S. (1990) “Nota sobre o vocabulario inédito galego-castelán de X. M. Pintos”, *Cadernos de Lingua* 1, 145-153.
- Rodríguez, F. J. (1863): *Diccionario gallego-castellano*. Coruña: Imprenta del Hospicio Provincial.
- Rodríguez González, E. (1958-62): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Vigo: Galaxia (3 vols.).
- Valladares Núñez, M. (1884): *Diccionario gallego-castellano*. Santiago de Compostela: Estab. Tip. del Seminario Conciliar Central.
- Valladares Núñez, M. (1970): *Elementos de gramática gallega* [Ms. de 1892]. Vigo: Galaxia.
- Vilaboi Freire, P. (1990), “Algunhas observacións da grafía b no galego”, *Cadernos de Lingua* 3, 169-173.
- Villagarcía-Carril. Periódico semanal-satírico-cómico etc. etc.* (1900), 2 (20 de maio), 5 (10 de xuño), 6 (17 de xuño), 7 (24 de xuño).